

JAN SCHUSTER

DŁUGIE DOMY NA PÓŻNORZYMSKIEJ OSADZIE W KONARZEWIE KOŁO POZNANIA. Przyczynek do badań nad budownictwem kultury przeworskiej w okresie rzymskim

Od epoki neolitu, kiedy człowiek osiedlał się w efekcie przyjętej przez siebie „stacjonarnej” gospodarki rolnej, w Europie Środkowej wnoszono mniej lub bardziej długie, naziemne budynki o drewnianej konstrukcji. Takie domy z dwuspadowym dachem w zimnej porze roku, oprócz ludzi – mieściły również zwierzęta. Mimo że w literaturze przedmiotu budynki te zazwyczaj nazywano „mieszkalnymi”, to należy pamiętać, iż ostry podział na budynki czysto mieszkalne i czysto produkcyjne a nawet tylko na izby o takich funkcjach w obrębie jednego domu, w rzeczywistości nie istniał w czasach pra- i protohistorycznych (Schuster 2006, 190). Jeśli więc mówimy o domu mieszkalnym to jest to nazwa umowna, *terminus technicus* dla głównego, centralnego budynku gospodarstwa rolniczego – długiego domu¹.

Na terenach nad Morzem Północnym, w Holandii i Niemczech oraz w Skandynawii, już na osadach datowanych na epokę brązu, odkrywano budynki o takich cechach konstrukcyjnych i podziale wnętrza (zob. Haarnagel 1965; Løken 1995; Ethelberg 1998; Rasmussen 1999; Strahl 2004), jaki jest podstawowym standardem również dla interesujących nas w tym miejscu domów z okresu rzymskiego. Wówczas pojawiły się bowiem tzw. domy trójnawowe o funkcji mieszkalno-inwentarskiej (niem. *dreischiffiges Wohnstallhaus*), które podzielone były na część mieszkalną i część gospodarczą – zazwyczaj inwentarską. W tej ostatniej umieszczono przede wszystkim bydło i/lub konie. Bezpośredni dowód na taki podział wewnętrzny prezentuje zniszczony przez pożar dom na osadzie w Sønder Ydby na Thy (północna Jutlandia), datowany na przełom er (Haack Olsen 2007). Niestety zwierząt (oraz ich właścicieli) stało się szczęściem dla archeologów, ponieważ katastrofa ta „zamroziła” jakby ówczesny „moment dziejowy” (ryc. 1). We wschodniej części domu, którego ściany w typowy dla północnej Jutlandii sposób wniesione były z darni, leżały zwłoki koni, bydła oraz jednej owcy. Zachodnia część mieściła palenisko, ceramikę oraz żarna. Wejście z brukiem kamiennym ułożonym w jodełkę znajdowało się w środkowej części, po południowej stronie budynku.

Stan badań spowodował, iż występowanie długich domów z okresu przedrzymskiego (jak i okresu rzymskiego) na południowym wybrzeżu obu mórz ograniczyło się do Holandii oraz Dolnej Saksonii. Za wschodnią granicę tej strefy uchodziła okolica Hamburga (Trier 1969, 22). Jeszcze stosunkowo niedawno na terenach ościennych landów: Meklemburgii, Brandenburgii oraz Saksonii-Anhalt brakowało tego typu obiektów. W międzyczasie dołączyły one jednak do wzmiankowanej strefy, choć pojawiają się tutaj częściej domy o konstrukcji dwunawowej niż trójnawowej (zob. Schmidt 2005; Segschneider 2005). W bezpośrednim sąsiedztwie słynnego tzw. grobu „królewskiego” z Seddin z epoki brązu odkryto w wymienione zachowane relikty długiego domu (Schwarzländer 2002) a w miejscowości Benzingerode

---

¹ Termin „długi dom” (niem. *Langhaus*), aczkolwiek niezbyt elegancki, wydaje się być bardziej adekwatny dla neutralnego określenia tego typu budynku niż używany nieraz w literaturze termin „dom halowy” (niem. *Hallenhaus*), który określa dom bez podziału wewnętrznego („hala”), czego często nie daje się udowodnić z powodu stanu zachowania obiektu.

w Saksoni-Anhalt odkryto dom o 35 m długości i bardzo wczesnej metryce, wzniesiony przez ludność kultury unietyckiej (Brauer 2005).

Również dla okresu przedrzymskiego ostatnie lata przyniosły przyrost źródeł w rejonach nad Łabą i na wschód od tejże rzeki. Najprawdopodobniej z dwunawową konstrukcją mamy do czynienia w odniesieniu do dwóch, nie w całości odsłoniętych domów z zachodniej części Pomorza, niedaleko Stralsundu, datowanych na wczesny okres przedrzymski (Jantzen 2002). Także na Pomorzu zarejestrowano dwa długie domy trójnawowe, które odsłonięto na terenie przedrzymskiej osady z okolic miejscowości Leyerhof, Lkr. Nordvorpommern (Glaser 2000, ryc. 2, ryc. 4; 2002, 122 i n., ryc. 3, ryc. 6). Kolejne – częściowo o mieszanej konstrukcji dwu- i trójnawowej – rozpoznano w okolicy miejscowości Ikendorf, Lkr. Bad Doberan (Schäfer 2001, 80 i n., ryc. 2).

Do przełomu lat 80-ych/90-ych XX w. nie byliśmy w stanie nakreślić wyraźnego obrazu naziemnego budownictwa okresu rzymskiego w rejonach między Łabą a Odrą. Do tego momentu opublikowana została tylko niewielka liczba wiarygodnych planów długich domów – w większości odsłoniętych już w latach 30-tych oraz 40-tych XX w., jak te z miejscowości Nauen oraz Kablow koło Berlina (Behm-Blancke 1958). Jedynie na osadzie w miejscowości Tornow-Lütjenberg na Dolnych Łużycach zarejestrowano (oraz opublikowano) kilka planów długich domów (Warnke 1973). Na innych stanowiskach albo rekonstruowano budynki o nieregularnym planie i „fantazyjnych” wręcz zarysach (zob. Hermann 1973, Beilage 1) lub interpretowano je jako „ziemiankowe” – jak w przypadku stanowiska w Waltersdorf (Krüger 1987). Wyniki badań prowadzonych od wczesnych lat 90-ych XX w. pokazały, iż głównym powodem tego typu interpretacji był z jednej strony niewystarczający rozmiar przebadanej przestrzeni na stanowiskach (zob. Schuster 2004b, 242 i n., ryc. 166) a z drugiej brak doświadczenia archeologów w odpowiednim rozpoznawaniu śladów po tego typu konstrukcjach w terenie. Kolejnym mankamentem tych czasów był powierzchowny lub lekceważący stosunek archeologów zajmujących się ową częścią *Barbaricum* do tematyki starożytnej architektury i zasad drewnianego budownictwa. Od kiedy jednak także na wschód od Łaby zaczęto odsłaniać coraz większe areale, to również i tutaj na osadach z okresu rzymskiego nie brakuje już śladów po długich domach. Na niemal każdej przebadanej osadzie natrafiono na tego typu obiekty, również na takich, które częściowo już były przebadane i z których znane były wyłącznie półziemianki (Fischer, Gustavs 1988; Schwarzländer 2002). Wzrost doświadczenia w rozpoznaniu w terenie zarysów długich domów z okresu rzymskiego przyczynił się do przyrostu ich ilości również w kontekście wyników badań na małych powierzchniach². W tej chwili zwarta strefa osad z długimi domami sięga bezpośrednio dolnej Odry (osada w Herzprung, Schuster 2004b) i Nysy Łużyckiej (osada w Briesnig, Uschmann 2000). Małą sensacją było uchwycenie na osadzie w Vogelsang (nad dolną Nysą) domów z małymi poprzecznymi rowkami, stanowiącymi ślady po boksach dla bydła (wstępna prezentacja wyników badań: Schneider 2004). Stanowi to bezpośredni dowód na istnienie tutaj podobnego systemu gospodarczego do tego, jaki występował w rejonach nad Morzem Północnym oraz w Skandynawii (zob. Zimmermann 1992).

Stan wiedzy na temat budownictwa, form domów i rozplanowania osad epoki żelaza w zachodniej i północnej części *Barbaricum* osiągnął już bardzo wysoki poziom ze względu na siedemdziesięcioletnią tradycję badań nad tą problematyką. Jeśli jednak udamy się poza tę strefę i spróbujemy określić cechy budownictwa w innych rejonach, to mamy do czynienia z pewnym problemem. Niepewnością każdej interpretacji obiektów wchodzących w skład planu danego budynku jest fakt, iż ich układ niekoniecznie musi być pełen. Ślady po domach z różnych przyczyn nie zachowały się bowiem w całości, zaś stopień ich rozpoznawalności zależy tak od rodzaju gruntu, jak i od warunków atmosferycznych podczas badań wykopaliskowych. Także ilość śladów uchwyconych w ramach danego poziomu stratygraficznego ma tutaj istotne znaczenie: poszczególne elementy, z których składa się konstrukcja i wyposażenie domu, takie jak dołki postłupowe, ścianki działowe, palenisko itd., w różnej mierze sięgały w głąb gruntu. Ich zachowanie jest więc uzależnione od miąższości warstwy ziemi usuniętej przed rozpoczęciem dokumentowania prac badawczych (ryc. 2). Niekoniecznie dotyczy to tylko usuniętej maszynowo warstwy ziemi lecz również tej pozbawionej archeologicznego kontekstu poprzez gospodarkę rolną lub różne zachodzące w przeszłości ingerencje ludzkie. Jedyną szansą dla ustalenia wiarygodnych planów domów jest zatem zebranie możliwie jak największej ilości danych, aby poprzez powtarzanie się pewnych cech uchwycić konstrukcyjne schematy lub reguły panujące w danym rejonie

² Ostatnia, już w tej chwili nieaktualna, lista długich domów z terenów byłego NRD opublikowana została w 2008 roku (Meyer, Lehmpful 2008, 279 i n.).

dla określonego odcinka czasu. Rejonem wzorowym jest pod tym względem północna Holandia, gdzie wyodrębnione typy domów mają już wartość datownika (zob. Waterbolk 2009). Z kolei w wyniku wieloletnich badań w Danii udało się udowodnić, iż na osadach młodszego okresu przedrzymskiego oraz wczesnego okresu rzymskiego dwa równoległe rzędy dołków postępujących w odległości około 3 m od siebie nie oznaczają jednonawowego, wąskiego budynku, lecz wskazują na obiekt trójnawowy, o szerokości około 5 m (ryc. 3). Zachowały się tam bowiem tylko ślady po słupach nośnych a często dodatkowo także po słupach wejściowych, które to właśnie wyznaczają szerokość domów³. Takie plany domów rejestrowano również na Pomorzu na zachód od Zalewu Szczecińskiego oraz na osadzie Herzsprung w północno-wschodniej Brandenburgii (Schuster 2004b, ryc. 138, tabl. 5).

Choć ta część *Barbaricum*, w której obecność długich domów została udowodniona, jest dość zwarta, to jednak wyróżnić tu można kilka kręgów o odrębnych tradycjach budowlanych. Zróżnicowania te, przynajmniej od późnego okresu przedrzymskiego, widoczne są przede wszystkim w sposobach konstrukcji drewnianego szkieletu domu. Na terenach Holandii oraz północno-zachodnich Niemiec wyróżniono dwie strefy: strefę trójnawowych domów, która rozciąga się – ogólnie rzecz biorąc – wzdłuż brzegu Morza Północnego (Brabandt 1993, ryc. 9; J. Schuster 2004b, ryc. 145) i strefę dwunawowych domów, która położona jest na południe od pierwszej (dla okresu przedrzymskiego zob. Zehm 2008, ryc. 10). Dokładny wschodni zasięg tej ostatniej strefy jeszcze nie jest znany. Cała Skandynawia już od epoki brązu zdominowana jest przez domy trójnawowe (Carlie 2005, 299; Løken 2005, 292; Lund 2005, 308 i n.).

Być może jest jeszcze za wcześnie na wyciąganie wniosków ogólniejszej natury, ale już w tej chwili wydaje się, że na wysokości Berlina zarysowuje się granica pomiędzy rejonem z domami o konstrukcji trójnawowej a rejonem z domami o konstrukcji dwunawowej. Do strefy z budynkami o dwunawowej konstrukcji należą Dolne Łużyce⁴ (zob. Meyer, Lehmpful 2008, ryc. 5), co mogłoby mieć pewne znaczenie dla archeologii osadniczej południowych ziem Polski, bowiem przeważająca część osadników zasiedlających Łużyce w drugiej połowie II i na początku III w. z pewnością miała swoje korzenie w kulturze przeworskiej (zob. Schuster 2005).

***

Stan wiedzy o budownictwie okresu rzymskiego w Polsce, a zwłaszcza budynków o naziemnej konstrukcji słupowej, jest w chwili obecnej bardzo ograniczony. Przyczynił się do tego m.in. fakt, iż badania wykopaliskowe osad – podobnie jak to miało miejsce w Niemczech wschodnich do późnych lat 80-ych XX w. – zazwyczaj prowadzono na zbyt małej przestrzeni. Szanse na rozpoznanie planu długiego domu w takim przypadku są znikome a podstawy do interpretacji śladów – przynajmniej ograniczone⁵. W przeciwieństwie do budynków naziemnych łatwiej można rozpoznać budynki ziemne typu półziemianki i ziemianki z powodu intensywności przebarwienia ich wypełniak. Nie dziwi więc ilość takich budynków rozpoznawanych na osadach, co przekłada się na wniosek, iż podstawową formą osad okresu rzymskiego na terenach zajętych przez kulturę przeworską była półziemianka/ziemianka (Godłowski 1981, 133) oraz iż „budowle halowe [błędnie utożsamione z długimi domami] na ziemiach polskich nie stanowią zasadniczego typu budynku“ (Kobyliński 1988, 48). Jednakże w tym samym miejscu zwracał on już uwagę na to, iż ich „nieliczne reprezentowanie na obszarze ziem polskich jest

³ Brak śladów po słupach w ścianach może oznaczać, że albo słupy te zostały płytko wkopane do ziemi, albo konstrukcja ścian była wyłącznie nadziemna.

⁴ Odrębnym tematem jest pojawienie się w Dolnych Łużycach domów o tzw. konstrukcji czteronawowej, która nie obejmuje całej długości budowli, lecz tylko jej środkową część (Behm-Blancke 1958, 268; Berg-Hobohm 2004, 74 i n.). Konstrukcja ta najprawdopodobniej stanowi regionalną modyfikację konstrukcji trójnawowej. Na temat rozprzestrzenienia się tego typu budynku zob. Meyer, Lehmpful 2008, ryc. 8.

⁵ Przykładami więcej niż wątpliwych interpretacji obiektów odsłoniętych w małych wykopach są publikacje wyników badań w miejscowościach Nędza, pow. raciborski (Piekalski 1988, zob. Schuster 2004a, 259 i n.) i Tarkawica, pow. lubartowski (Juściński 2004, 87, ryc. 2; zob. Kłosińska, Juściński 2005, ryc. 2). W tej ostatniej zinterpretowano „dom” z wejściem o zdumiewającej szerokości 6 m, w dodatku znajdującym się na rogu domu i to po stronie północno-zachodniej – najbardziej wrażliwej na czynniki pogodowe. Średnica uwzględnionych w rekonstrukcji „dołków postępujących” wynosi do 1,5 metra – jest to wartość, której nie osiągają nawet najbardziej imponujące jamy postłupowe ogromnych i wyjątkowych hal na osadzie o funkcji „central place” w Gudme na Fioni.

być może wynikiem niedostatecznego stanu badań, a w każdym razie braku szerokopłaszczyznowych badań osad⁶. Wzmiankowane 20 lat temu niedostateczności badań nad osadami nadal są aktualne: zbyt mały obszar osad objęty jest pracami wykopaliskowymi, „co uniemożliwia stwierdzenie, jaką częścią rzeczywistej osady jest obszar przebadany”; oraz „brak publikowanego dokładnego planu przebadanej części osady” (Kobyliński 1988, 54). Brak dokładnego planu jest poważnym problemem dotychczasowej praktyki publikowania wyników badań nad osadami w Polsce. Albo plany osad są miniaturami albo obiekty przedstawiono schematycznie, co w każdym wypadku uniemożliwia prześledzenie toku rozumowania autora w kwestii przeprowadzonej interpretacji⁶. Często nie przedstawiono wszystkich obiektów w rzucie poziomym i w profilu, a wówczas nie ma możliwości oceny oraz ewentualnej poprawy zaproponowanej interpretacji (podobnie: Kobyliński 1988, 44). Do tych problemów dołącza kolejny: w wielu publikacjach zauważyć można na wskroś laickie próby rekonstrukcji naziemnych budynków słupowych. Przede wszystkim nie zadano sobie pytania, czy zaproponowane w danej formie budynki mogły funkcjonować w rzeczywistości, czy w ogóle mogły ustać przez dłuższy okres czasu – tak by pierwszy silniejszy wiatr ich nie wyrzucił. Sytuacja była i jest więc porównywalna do panującej w Niemczech wschodnich na początku lat 90-ych XX w.

Jednakże opublikowanych już zostało kilka lepiej zachowanych pozostałości po długich domach z osad kultury przeworskiej, z których najlepiej rozpoznawalny jest plan domu w Wólce Łasieckiej (Bender, Barankiewicz 1962, 23 i n., ryc. 4, ryc. 14, ryc. 15). Jest to z całą pewnością ślad po dwunawowym domu z dodatkowym rzędem słupów po obu stronach nawietrznych, podtrzymujących dość znacznie odstający okap dachu. Warto wymieniać również budynek nr 1 z Tokarni (Lechowicz 1983, 95 i n., ryc. 1) oraz długi dom dwunawowy (zinterpretowany jako stodoła) z Inowrocławia (Bednarczyk 1987, 205 i n.). Listę domów naziemnych kultury przeworskiej można na pewno jeszcze uzupełnić. Po dokładnym sprawdzeniu opublikowanych planów osad, a raczej dokumentacji terenowej, z pewnością udałoby się znaleźć kolejne długie domy (przykłady w: Schuster 2004b, 259 i n., ryc. 131, ryc. 133, ryc. 135). Taki przypadek dołączono na końcu tego opracowania.

Ostatnio przedstawiono kompleks osadniczy kultury przeworskiej w Rawie Mazowieckiej wraz z propozycją interpretacji większego układu dołków posłupowych jako pozostałości po długim domu o konstrukcji trójnawowej (Skowron 2006, 360 i n., ryc. 6). Rekonstrukcja może budzić pewne wątpliwości, ponieważ – w przeciwieństwie do większości domów o tej konstrukcji – jego zarys jest trapezowaty a boczne nawy są niezwykle szerokie. Trudno powiedzieć, czy jest to cecha charakterystyczna dla tego rejonu, czy trzeba jeszcze raz zastanawiać się nad zaproponowaną interpretacją. Na chwilę obecną nie ma możliwości jej weryfikacji ze względu na brak materiału porównawczego.

Warto w tym miejscu wspomnieć o reliktach trójnawowego długiego domu z osady w miejscowości Kanín, okr. Nymburg w Czechach (Vávra, Šťastný 2006, 473, ryc. 2), którego zachowana część ma długość 27,5 m o luźniejszym układzie słupów w partii północnej oraz gęstszym układzie wewnętrznych słupów w partii południowej. Sytuacja ta odpowiada temu, co W. H. Zimmermann (1992, 46) określał mianem „konstrukcyjna część inwentarska” (*konstruktiver Stallteil*). Oznacza to, iż według cech konstrukcyjnych – gęstego układu słupów nośnych – można domniemywać, gdzie znajdowała się część inwentarska, choć brak na to bezpośrednich dowodów np. rowków po ściankach działowych. Plan domu z Kanína ma szczególną wartość, ponieważ również tereny Czech należą do tych regionów z osadami, z których w zasadzie znamy wyłącznie olbrzymią ilość ziemianek i półziemianek (np. Tejral 1998; Zeman 2006).

***

W opisaną sytuację niewiarygodnie cenne są wyniki badań na terenie późnorzymskiej osady kultury przeworskiej z Konarzewa koło Poznania, które oferują możliwość weryfikacji wieloletnich postulatów naukowych. W latach 1998-2003 udało się odsłonić największą w Polsce serię naziemnych domów

⁶ Do tego typu publikacji należy również artykuł przedstawiający wyniki badań na terenie osady w miejscowości Cieśle koło Poznania (Żychliński 2008), w którym zamieszczono ogólny plan stanowiska z zaznaczonymi domniemanymi miejscami trzech długich domów. Opis domów jest lakoniczny, plan mały; półziemianki, piece, a nawet dołki posłupowe zostały przedstawione na szczegółowych rycinach w rzucie z góry oraz z profilu, zaś zinterpretowane domy – nie.

słupowych w obrębie jednej osady⁷. Budynki te mają swoje analogie w długich domach z okresu rzymskiego na terenach Holandii, Skandynawii a przede wszystkim południowo-wschodnich Niemiec. Przedstawione pozostałości po długich domach w przyszłości mogą służyć jako punkt wyjścia do badań nad problematyką naziemnego budownictwa, jako precedensowy materiał dla rozpoznawania planów długich domów. W Konarzewie mamy bowiem do czynienia z dwiema ekstremalnymi sytuacjami terenowymi: niektóre skupiska dołków posłupowych znajdowały się w niemal całkowitej izolacji i rozpoznanie planu domu nie sprawiało większego problemu (ryc. 4), w innych zaś przypadkach rozszyfrowanie planów domów było utrudnione ogromną ilością dołków posłupowych, skupionych w koncentracjach o różnych gęstościach i pochodzących od kilku nakładających się na siebie domów (ryc. 5).

Oprócz długich domów na terenie osady w Konarzewie rejestrowano również inne naziemne budynki słupowe, które ze względu na małe rozmiary nie mogły służyć jako budynki mieszkalne lecz raczej były budynkami pomocniczymi lub gospodarczymi. Kolejnym istotnym wynikiem badań w Konarzewie jest udowodniona, po raz pierwszy w Polsce (a regularnie odsłanianych na osadach z terenów nad Morzem Północnym oraz w Skandynawii), duża ilość mniejszych konstrukcji słupowych o stosunkowo gęstym układzie słupów, interpretowanych zazwyczaj jako spichlerze palowe.

Jednak nas interesować będą wyłącznie długie domy, których odkryto 14⁸. Podana liczba z pewnością nie odpowiada rzeczywistej ilości budynków wnoszonych na terenie osady w Konarzewie w okresie rzymskim. Z powodu różnych zakłóceń, m.in. spowodowanych współczesnymi pracami ziemnymi oraz zasięgiem przebadanego terenu, nie było możliwe uwzględnienie wszystkich dołków posłupowych oraz połączenie ich w dobrze uzasadnione rekonstrukcje. Dlatego należy liczyć się – z większą niż zrekonstruowana – liczbą budynków słupowych na osadzie w Konarzewie.

Dom nr 1 (ryc. 6) w rzucie poziomym miał kształt zbliżony do zarysu łodzi. Dłuższą osią zorientowany był na linii NWW-SEE. Jego długość wynosiła 18 m, szerokość w środkowej części 6,5 m, przy wschodnim krańcu 5,5 m, przy zachodnim 4,5 m. Cztery słupy podtrzymywały śłemię. Prawdopodobnie w całości odkryte słupy ścian były posadowione w grupach po dwa oraz trzy. Obie ściany szczytowe przebiegały prosto. Środkowe odcinki ścian frontowych przebiegły prosto i równoległe do siebie, następnie łukowato schodziły się ku szczytom. Wejścia znajdowały się najprawdopodobniej pomiędzy grupami słupów lokowanych po trzy.

Dom nr 2 (ryc. 7) dłuższą osią zorientowany był na linii NNW-SSE. Jego długość wynosiła prawdopodobnie 10,2 m, zaś szerokość 5 m. Trzy słupy podtrzymywały śłemię. Ilość słupów ścian jest prawdopodobnie pełna. W narożach północnej części posadowiono podwójne słupy. Kształt południowej ściany szczytowej jest niejasny, ewentualnie mogła być prosta. Ściany nawietrzne przebiegały prosto i równoległe do siebie. Lokalizacji wejść nie można było ustalić.

Dom nr 3 (ryc. 8) dłuższą osią zorientowany był na linii NNW-SSE. Jego długość wynosiła 16,8 m, szerokość 5,5-6,6 m. Siedem dołków jest śladem po słupach nośnych, przy czym w części wschodniej posadowiono podwójny słupek. Ślady po słupach ścian nie zachowały się w pełni; słupy te zostały posadowione w grupach po dwa lub po trzy. Wschodni szczyt był zaokrąglony, zachodni prosty z przesuniętym na zewnątrz słupem środkowym. Ściany frontowe przebiegały prosto i równoległe do siebie. Lokalizacji wejść nie można było ustalić.

Dom 4 (ryc. 9) dłuższą osią zorientowany był na linii wschód-zachód, z minimalnym odchyleniem na północ. Jego długość wynosiła prawdopodobnie 12,5 m, szerokość 5,8 m. Trzy dołki są pozostałościami słupów podtrzymujących śłemię. Ilość słupów ścian jest niepełna. Wschodnia ściana zamknięta była prosto, zachodnia zaokrąglona. W trzech czwartych swojej długości ściany frontowe przebiegały prosto oraz równoległe do siebie, w części wschodniej domu były zaokrąglone. Lokalizacji wejść nie ustalono.

Dom nr 7 (ryc. 10) miał prostokątny zarys i dłuższą osią zorientowany był na linii wschód-zachód, z minimalnym odchyleniem na północ. Jego długość wynosiła 16 m, szerokość 6,0-6,3 m. Cztery

⁷ Pragnę w tym miejscu podziękować Prof. Tadeuszowi Makiewiczowi, kierownikowi badań w Konarzewie, za wyrażenie zgody na odrębne przedstawienie odsłoniętych na terenie osady i opracowanych przeze mnie planów długich domów.

⁸ Nie ma tutaj miejsca na przedstawienie całkowitej i szczegółowej analizy planów domów, zdecydowałem się jednak na prezentację wstępnych wyników, aby budynki wprowadzić do obiegu naukowego. Opracowanie wyników badań osady w Konarzewie jeszcze nie jest zakończone, poza tym prace terenowe będą kontynuowane.

słupy podtrzymywały ślemię, dalsze dwa zostały wkopane prawdopodobnie dodatkowo lub stanowią element wzmacniający. Dołki posłupowe ścian nie zachowały się w całości, gdzieś tam rejestrowano podwójne słupy. Lokalizacji wejść nie można było ustalić.

Dom nr 8 (ryc. 11) dłuższą osią zorientowany był na linii wschód-zachód z niewielkim odchyleniem na północ. Jego długość wynosiła 19 m, szerokość 5,3-6,0 m. Osiem słupów podtrzymywało konstrukcję dachu. Słupy ścian są prawie pełne, najprawdopodobniej zostały one wkopane w dwóch rzędach. Wschodnie zamknięcie było proste, a zachodnie również proste lub ewentualnie zaokrąglone z wysuniętym na zewnątrz słupem podtrzymującym ślemię. Ściany szczytowe przebiegały równolegle do siebie. Co do pozycji wejść pewności nie ma.

Dom nr 9 (ryc. 12) posiadał prostokątny zarys i dłuższą osią zorientowany był na linii NW-SE. Jego długość wynosiła 11,5 m, szerokość 4,5-5,0 m. Pięć słupów podtrzymywało ślemię. Zachowane w niepełnej liczbie słupy ścian zostały posadowione pojedynczo oraz w grupach po trzy. Po stronach nawierzchni znajdowały się najprawdopodobniej dwa wejścia obramowane przez dwie grupy słupów posadowionych na planie litery Y. Wzdłuż ściany północno-wschodniej znajdował się dodatkowy rząd słupów, których pozycje częściowo odpowiadały pozycjom słupów tej ściany. Funkcja tego rzędu słupów jest niejasna.

Dom nr 10 (ryc. 13) dłuższą osią zorientowany był na linii NNE-SSW. Jego długość wynosiła 12,5 m, szerokość 5,8-6,0 m. Trzy dołki są śladami po słupach podtrzymujących konstrukcję dachu. Prawie na całej długości domu słupy ścian zostały wkopane w dwóch rzędach. Północne zamknięcie było proste a południowe, albo również proste z wysuniętym na zewnątrz słupem podtrzymującym ślemię, albo zaokrąglone. Ściany frontowe prawie na całej długości przebiegały równolegle do siebie.

Dom nr 12 (ryc. 14) dłuższą osią zorientowany był na linii NE-SW. Jego długość wynosiła 9 m, szerokość 5,3 m. Trzy słupy podtrzymywały ślemię. Liczba słupów ścian jest pełna. Są one częściowo posadowione podwójnie. Zamknięcia ścian krótszych były proste, z lekko wysuniętym na zewnątrz środkowym słupem. Budynek miał zarys zbliżony do romboidalnego.

Dom nr 13 (ryc. 15) dłuższą osią zorientowany był na linii NWW-SEE. Długość budynku, którego ślady były dobrze czytelne, ale nie w całości zachowane, wynosiła 11,6 m, szerokość 5,5 m. Prawdopodobnie tylko trzy słupy podtrzymywały konstrukcję dachu. Dołki słupów ścian zarejestrowane zostały w niewielkiej ilości. Występowały one w grupach lub w dwóch rzędach. Wschodnia ściana szczytowa była zakończona prosto, zachodnia prawdopodobnie zaokrąglona. Ściany dłuższe przebiegały prawdopodobnie prosto i równolegle do siebie. Lokalizacji wejść nie można było ustalić.

Dom nr 14 (ryc. 16) dłuższą osią zorientowany był na linii E-W. Jego długość wynosiła 15,4 m, szerokość 6,0-6,20 m. Trzy dołki, w tym dwa ze śladami podwójnych słupów, są pozostałościami konstrukcji podtrzymującej dach. Ślady po słupach ścian są prawdopodobnie kompletne. Wschodnia ściana była zaokrąglona, a zachodnia albo zamknięta prosto z wysuniętym na zewnątrz słupem podtrzymującym ślemię, albo również zaokrąglona. Ściany frontowe przebiegały prosto i równolegle do siebie, w każdej z nich, w środkowej części, znajdowało się wejście. Towarzyszyły mu podwójne słupy.

Dom nr 15 (ryc. 17) dłuższą osią zorientowany był na linii E-W. Jego długość wynosiła 15,4 m, szerokość 6,0-6,2 m. Pięć dołków stanowi pozostałości słupów podtrzymujących dach. Słupy ścian nie zachowały się w całości, prawdopodobnie były one ustawione w dwa rzędy. Wschodnia ściana była zaokrąglona, a zachodnia albo prosta z wysuniętym na zewnątrz słupem podtrzymującym ślemię, albo również zaokrąglona. Ściany dłuższe przebiegały równolegle do siebie. Wejście z pewnością znajdowało się w środkowej części południowej ściany budynku. Towarzyszyły mu słupy posadowione w wielkich dołkach.

Dom nr 17 (ryc. 18) dłuższą osią zorientowany był na linii wschód-zachód z niewielkim odchyleniem na północ. Jego długość wynosiła 19,6 m, szerokość 6,7 m. Pięć dużych dołków jest śladem po słupach podtrzymujących dach. Wschodnia ściana była zaokrąglona, zachodnia prawdopodobnie także, z wysuniętym na zewnątrz słupem środkowym. Ściany frontowe przebiegały prosto i równolegle do siebie. W południowej ścianie znajdowało się wejście między dwoma grupami słupów posadowionych na planie litery L. Po północnej stronie również mogło znajdować się wejście.

Dom nr 18 (ryc. 19) dłuższą osią zorientowany był na linii wschód-zachód z niewielkim odchyleniem na północ i był najdłuższym budynkiem na odsłoniętej powierzchni osady, o wymiarach 25,5 m x 4,5-5,0 m. Pięć słupów podtrzymywało ślemię. Nie w pełni zachowane słupy ścian zostały

posadowione w dwóch rzędach. Wschodnia ściana szczytowa była zamknięta prosto, zachodnia lekko zaokrąglona. Ściany frontowe przebiegały prosto i równoległe do siebie; w obydwóch pośrodku, ale nie dokładnie naprzeciwko siebie, mogły znajdować się dwa wejścia.

Konstrukcja wszystkich przedstawionych budynków polegała na wkopywaniu w ziemię, w różnych ilościach, słupów szkieletu domu, także w miejscach przebiegu ścian. Wspólną cechą wszystkich domów jest ich konstrukcja dwunawowa tzn. obecność wewnętrznego rzędu słupów podtrzymujących śłemię, rozmieszczonych na dłuższej osi domu. Ciężar dachu, „wiszącego” na śłemienu, spoczywał wtedy również na słupach ścian. Głębokość⁹ i nieraz wielkość jam podkreślają główną funkcję słupów środkowego rzędu w konstrukcji domu, które z powodu noszonego przez nie ciężaru musiały być masywne i dobrze zakotwiczone w ziemi.

Zaobserwowane w Konarzewie faworyzowanie wyłącznie dwunawowej konstrukcji domu prawdopodobnie nie wymagało przestrzegania ścisłych reguł przy lokowaniu wewnętrznych słupów podtrzymujących konstrukcję dachową, jak to jest obserwowane w przypadku konstrukcji trójnawowych (zob. Zimmermann 1988). Z tego powodu trudno dostrzec powtarzanie się wzorów konstrukcyjnych, gdy chodzi o ilość i pozycję słupów nośnych. Czasami tylko jeden słup nośny znajduje się wewnątrz budynku (dom nr 10, 12, 13), kolejne usytuowane już są w ramach jednej ze ścian szczytowych. Fakt ten można tłumaczyć mniejszą wielkością takiego budynku, w którego konstrukcji więcej słupów nośnych nie było potrzebnych.

Pomimo, iż brakuje bezpośrednich wskazówek w odniesieniu do konstrukcji ścian długich domów z Konarzewa, to jednak układy słupów pozwalają na pewne uogólnienia. W przypadku domów ze słupami ścian posadowionymi w małej odległości od siebie można przypuszczać, że stosowano plecionkową konstrukcję ścian z przymocowaniem plecionki do słupów. Konstrukcję ścian o szkielecie podwójnych i znajdujących się bardzo blisko siebie rzędach słupów (dom nr 8, 10 i 18) można interpretować w ten sposób, iż plecionka przebiegała pomiędzy nimi (zob. Berg-Hobohm 2004, 74; Lehmpful 2009, 85 i n, ryc. 6).

W przypadku takich domów, jak domy nr 1, 2, 3, 9, 13, 14 oraz 15, dystans pomiędzy słupami ścian jest zbyt duży, by rozważać plecionkową konstrukcję ścian. Można zatem się zastanawiać nad teżą o zastosowaniu konstrukcji łątkowej, która pozwala na stosowanie większych odległości pomiędzy słupami.

Kilkakrotnie powtarzającą się cechą domów z Konarzewa jest konfiguracja składająca się z trzech lub z dwóch słupów ścian. Te pierwsze mają układ w postaci litery Y i występują w trzech przypadkach (dom nr 1, 3 oraz 9), przy czym w domu nr 1 oraz domu nr 9 tego rodzaju grupy słupów obserwujemy w tych samych miejscach w ramach obydwu położonych naprzeciwko siebie ścianach frontowych, gdzie najprawdopodobniej oznaczają one wejścia do budowli. W przypadku domu nr 3 wskazówek, co do wejść, niestety nie mamy. Ściany domów nr 12 i 14 generalnie utrzymywały pojedyncze słupy, zaś ich pary znajdują się jedynie w ramach centralnych partii tych budynków. To odstępstwo pozwala upatrywać tutaj miejsc po wejściach do budynków.

W zdecydowanej większości domy miały prostokątny kształt, niektóre wykazują jednak częściowo lekko wygięte ściany boczne (dom nr 10, 14). Ściany szczytowe mogą być proste lub zaokrąglone. Problem konstrukcji ścian szczytowych jeszcze nie jest całkowicie rozwiązany, między innymi z powodu braku materiału porównawczego.

Prawie każde rozplanowanie domu ma indywidualny charakter; na razie nie można obserwować takich kongruencji układów słupów, jak to jest możliwe w rejonach północnych Niemiec oraz Danii (zob. Zimmermann 1988; Schuster 2004a, 26, 27 i n., ryc. 8, 9). Z tego powodu nie można całkowicie wykluczyć omyłkowego włączenia słupów do danego budynku, przede wszystkim w przypadkach nakładania się na siebie planów poszczególnych domów. W dodatku, z niewyjaśnionych powodów, ślady po słupach często zachowały się w układzie niepełnym, co jest znanym fenomenem z wielu osad. Mimo, że prawdopodobieństwo przedstawionych planów domów jest bardzo wysokie, to rezultaty opracowania trzeba uznać za tymczasowe. Nie będzie całkowitej pewności co do poprawności i słusz-

⁹ Stosowano tutaj wprowadzone do literatury przedmiotu przez badaczy holenderskich i również ogólnie przyjęty przez badaczy północnoniemieckich system schematycznego przedstawienia dołków posłupowych w postaci prostokątów, oddających ich najważniejszą cechę – głębokość. System ten umożliwia szybkie, nieskomplikowane porównanie poszczególnych jam w obrębie jednego planu oraz planów domów, z różnych publikacji, pomiędzy sobą.

ności niektórych z zaproponowanych tutaj interpretacji, dopóki nie będziemy posiadali wystarczającej ilości materiałów porównawczych, które pozwolą na weryfikację rekonstruowanych planów domów, poprzez analizę powtarzających się, ich typowych cech konstrukcyjnych.

Ciekawym zjawiskiem jest nieco „krzywy” układ domu nr 12, którego plan ma kształt zbliżony do równoległoboku. Słupy przeciwległych dłuższych ścian układane są parzyście, ale jeśli połączymy je poprzecznymi liniami, to są one ułożone pod pewnym kątem do dłuższej osi budynku (ryc. 20:1). Nie jest to przypadek jedyny, takie układy słupów – albo całej konstrukcji, albo tylko określonej jej części – zostały już kilkakrotnie rejestrowane (Zimmermann 1992, 144 i n.). Jeden z najciekawszych budynków ze wzmiankowaną cechą odkryto w miejscowości Vreden w Westfalii (Reichmann 1982, ryc. 7), niedaleko granicy z Holandią (ryc. 20:2). Regularność obydwóch planów wskazuje na to, iż taki „przesuwany” układ słupów nie jest dziełem przypadku, lecz najprawdopodobniej efektem próby ustabilizowania całej konstrukcji.

Jako analogie do konarzewskich długich domów możemy wymienić domy dwunawowe z różnych rejonów *Barbaricum* (ryc. 21), które posiadają, tak jak one, gęstszy lub luźniejszy układ słupów ścian. Jednak trzeba pamiętać, iż są to analogie odległe geograficznie bądź czasowo. „Typologicznie” najbliższej niektórym domów z Konarzewa są domy z osad na Dolnych Łużycach (ryc. 22). Dotyczy to prostokątnych domów nr 8 i 18 oraz domu nr 17 z absydalną ścianą szczytową. Warto podkreślić, iż osady z Tornowa i Görizt datowane są, podobnie jak Konarzewo, na młodszy i późny okres rzymski. Podobnie jak w przypadku domu nr 9 z Konarzewa, także dom nr 49 z osady w Tornowie posiada, w odległości około 2 m od ściany frontowej, dodatkowy rząd słupów, usytuowany równoległe do jednej ze ścian nawietrznych (ryc. 22:1). Czy wskazuje to na pewne związki, czy jest to czysty przypadek, musi na razie pozostać kwestią otwartą. Funkcja tego dodatkowego rzędu słupów nie jest jasna.

***

We wstępie wspomniałem o problemie planów długich domów, które – potencjalnie – mogą kryć się w materiale już opublikowanym. Takim przykładem jest kompleks obiektów odsłoniętych na terenie osady kultury przeworskiej w Jankowie, woj. łódzkie, stan. 40 (Jurkiewicz, Machajewski 2006, tabl. 66), który zostanie bliżej omówiony. Kompleks ten jest stosunkowo dokładnie przedstawiony, co umożliwia weryfikację jego interpretacji. Punktem wyjścia dla autorów opracowania był większy obiekt (nr 2268), zinterpretowany jako półziemianka. Jest on usytuowany w koncentracji „otaczających” go słupów, która – według tabeli 41 – ma być z nim równoczesna i jest pozostałością naziemnej obudowy (obiekt nr 2372). Niestety, w tekście nie można znaleźć omówienia zarówno obiektu nr 2268, jak i całej konstrukcji oznaczonej nr 2372. Dlatego nie wiadomo, co zdecydowało, że autorzy jedne słupy uwzględniają w interpretacji konstrukcji budynku naziemnego, inne zaś wykluczają z tejże interpretacji. Problematyczne jest również połączenie obiektu ziemnego ze strukturą naziemną. Przy przedstawionej interpretacji kompleksu w ogóle nie wzięto pod uwagę ewentualności nierównoczesnego funkcjonowania poszczególnych „części” skupiska tychże obiektów. Przy uwzględnieniu właśnie takiej ewentualności dostaje się dopiero klucz do „rozszyfrowania” tutejszego układu obiektów (ryc. 23).

Stosunkowo duża ilość słupów ułożonych w różnokierunkowych rzędach zdradza fakt, iż w tym miejscu w różnych czasach musiało stać kilka budynków, których plany nakładają się na siebie.

Na ryc. 23:1 jest przedstawiony niezinterpretowany plan obiektów z koncentracją słupów, które są pozostałością po trzech, regularnie skonstruowanych budynkach naziemnych (ryc. 23:2). We wschodniej części, gdzie znajduje się również wzmiankowana duża jama, stał mały budynek zorientowany na osi północ-południe o długości 7,5 m i szerokości około 5,50 m. Jego konstrukcja nośna składa się z 10 słupów wniesionych w bardzo regularnym układzie (ryc. 23:4). Przy tej interpretacji uwzględniono również obiekt nr 1424, który to w pierwotnej publikacji przedstawiono jako zwykłą jamę i z tego powodu pozostawiono bez profilu. Jego dokładna pozycja w planie nie pozostawia wątpliwości w kwestii jego przynależności do budynku. Częściowo na plan ten nakłada się plan mniejszej budowli, której konstrukcja złożona była z dwóch rzędów po trzy słupy w regularnych odległościach do siebie (ryc. 23:5). Szerokość tego budynku wynosiła około 4 m, jego długość około 5 m. Również ten budynek był zorientowany na osi północ-południe. Jednak większość słupów dyskutowanej tutaj

koncentracji obiektów należała do długiego, prostokątnego domu o wyjątkowo regularnej konstrukcji (ryc. 23:3). W odległości około 5,50 m od siebie znajdowały się dwa rzędy słupów, przy czym jamy posłupowe obydwóch rzędów są usytuowane dokładnie naprzeciwko siebie. Oznaczają one strony nawierzchni budynku. Podczas gdy w zachodniej ścianie szczytowej brakuje środkowego słupa (o ile znajdująca się w tym miejscu jama o większych rozmiarach go nie zniszczyła), to we wschodniej ścianie szczytowej znajduje się taki słup, który to wraz z trzema kolejnymi, znajdującymi się w środku domu jest elementem konstrukcji dźwigającej ślemię. Owe słupy nośne usytuowane są w ten sposób, iż stoją na wysokości słupów ścian i tworzą wraz z nimi linię prostą. Ten fakt najprawdopodobniej oznacza połączenie tych grup słupów poprzeczną belką. Jamy posłupowe w zachodniej części domu są głębsze oraz większe od tych ze wschodniej części (ryc. 23:3), co wskazuje na mocniejsze zakotwiczenie tych słupów i co za tym idzie, na inną funkcję tej części domu w stosunku do pozostałej¹⁰. Podział domu na dwie części o różnych funkcjach sugerują także większe odstępki słupów ścian dłuższych (zaznaczonych strzałkami). Według analogii pochodzących z zachodniej i północnej części *Barbaricum* znajdował się tutaj poprzecznie zorientowany korytarz z dwoma wejściami.

Niezależnie od funkcjonalnego podziału wnętrza, układ słupów długiego domu z Jankowa zdradza ściśle przestrzeganie zasad konstrukcyjnych przy jego budowie. Widoczne jest także zestawienie korpusu domu z różnych segmentów (ryc. 24), które w dodatku wskazują na zastosowanie przy ich wznoszeniu stałych miar. W pewnej odległości od siebie postawiono dwa większe, ośmiosłupowe prostokątne elementy, o mniej więcej tej samej wielkości (zaznaczone na ciemnoszaro). Przestrzeń, która powstała między nimi, obejmowała korytarz. Trzecim elementem budowli jest jednostka składająca się z dwóch słupów (w rogach), ustawiona w takiej odległości od drugiego prostokątnego segmentu, iż wielkość powstałej przestrzeni (zaznaczona na jasnoszaro) odpowiada wielkości korytarza. Przestrzeganie takiej reguły budowlanej tj. składania domu z różnych, w swoich wielkościach niezmiennych segmentów w przypadku domów dwunawowych właściwie nie jest konieczne. Słupy nośne zasadniczo mogą być ustawione na dowolnie wybranym miejscu (uzależnionym co najwyżej od długości posiadanych belek). Z tego powodu słupy te często nie tworzą jednej linii wraz ze słupami ścian, tak jak ma to miejsce w Jankowie. Jeśli więc istnieje taka regularność w przypadku domu jankowskiego, to świadczy ona o specyficznej tradycji budowlanej, której czasowe i chronologiczne ramy będzie można ewentualnie zbadać w przyszłości.

Z analizy rozkładu obiektów na osadzie w Jankowie wynika, że funkcjonowały tu trzy budynki o różnym przeznaczeniu, których plany nakładały się na siebie. Czy posiadamy wskazówki do ustalenia kolejności ich istnienia? W idealnym przypadku zdradzają to nakładające się na siebie jamy posłupowe. Taką sytuację rejestrujemy tylko raz: jamę słupa w północno-zachodnim narożniku budynku nr 2 przecina jama słupa ściany budynku nr 1, który musi być zatem młodszy od budynku nr 2. Czasowa relacja budynku nr 3 do pozostałych jest w ten sposób nie do ustalenia, bo jego jamy posłupowe ani nie przecinają tych, które należą do innych budynków, ani nie są przez nie przecięte. Wskazówkę natomiast daje nam obiekt nr 2268 (domniemana półziemianka). Jego położenie, rozmiary, kształt oraz orientacja przemawiają za związkiem z budynkiem nr 2. W takim przypadku znaczenie dla ustalenia czasowej kolejności budynków ma południowo-wschodni słup budynku nr 3. W publikacji został wliczony do konstrukcji „półziemianki”. Z profilu (ryc. 23:2) wynika jednak, iż do niej nie mógł należeć, ponieważ jego jama jest wkopana w wypełnik „półziemianki” i równocześnie jej spągu nie przebija. Ów słup musi więc być młodszy i został wkopany już po okresie funkcjonowania owej „półziemianki”. Z przedstawionych faktów wynika, iż najstarszym obiektem w tym miejscu jest budynek nr 2. Niejasny pozostaje jednak czasowy stosunek budynków nr 1 oraz 3.

Biorąc pod uwagę wielkości oraz wyraźny podział budynku nr 1 na trzy części nie ma wątpliwości, iż był to polifunkcyjny, główny budynek gospodarstwa z funkcją mieszkalną włącznie. Nie mamy jednak pewności co do jego przynależności do grupy domów typu *Wohnstallhaus*, ponieważ istnienia części inwentarskiej nie można udowodnić. Budynek nr 2 to raczej budynek gospodarczy (*Nebengebäude*), za czym przemawiają jego mniejsze rozmiary. W przypadku budynku nr 3 mamy do czynienia

¹⁰ W profilach dwóch jam posłupowych w południowej ścianie widoczne są zarysy samych słupów, usytuowanych w centrum. Można by było ustalić ich dokładną pozycję, jednak w pierwotnej publikacji nie podano niestety orientacji profili według stron świata. Z tego powodu pozycje danych słupów na ryc. 23:2 zaznaczono tylko w przybliżeniu.

ze spichlerzem palowym na sześciu słupach, którego wielkość i konstelacja słupów odpowiada całemu szeregowi takich konstrukcji znanych z wielu rejonów *Barbaricum*, w tym również z terenów Polski (Zimmermann 1992, 230 i n., ryc. 181, ryc. 182; Schuster 2004b, 45, 268 i n., tabl. 27, tabl. 28).

***

W niniejszej pracy przedstawiono wyniki prac terenowych oraz prac gabinetowych, które udowadniają istnienie długich domów na osadach kultury przeworskiej. Domy o bardzo regularnym układzie słupów, takie jak z Wólki Łasieckiej, Jankowa czy Konarzewa (np. dom nr 3 i 9) pokazują bardzo zaawansowaną wiedzę ludności kultury przeworskiej o technikach i regułach budownictwa oraz o statyce, co zdaniem autora wyklucza, iż długie domy były fenomenem pojedynczym i wyjątkowym. Podstawową zasadą konstrukcyjną na terenach tej kultury wydaje się być konstrukcja dwunawowa, aczkolwiek w tej dziedzinie pozostaje jeszcze dużo kwestii otwartych. Jednak odpowiedź na nie będzie możliwa po analizie obecnych i przyszłych danych. Autor jest przekonany, iż dotychczasowy powszechny brak długich domów jest spowodowany stanem badań, a więc konstrukcji takich będziemy rejestrować coraz więcej.

Dr hab. Jan Schuster prof. UŁ
Instytut Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego
Ul. Uniwersytecka 3, 90-137 Łódź

LITERATURA

- Bednarczyk, J.
1987 *Z badań nad sanktuarium z osady ludności kultury przeworskiej w Inowrocławiu, woj. Bydgoszcz, stan. 95, Sprawozdania Archeologiczne*, t. XXXIX, s. 201-219.
- Behm-Blancke G.
1958 *Germanische Dörfer in Brandenburg, Ausgrabungen und Funde*, t. 3, s. 266-269.
- Bender W., Barankiewicz B.
1962 *Osada z okresu rzymskiego w Wólce Łasieckiej, pow. Łowicz, Archeologia Polski*, t. 7, s. 7-106.
- Berg-Hobohm St.
2004 *Die germanische Siedlung Göritz, Lkr. Oberspreewald-Lausitz, Forschungen zur Archäologie im Land Brandenburg*, t. 7, Wünsdorf.
- Bo Henriksen M.
1998 *Guden under gulvet – ofringer under fynske huse fra ældre jernalder*, Fynske Minder, s. 191-212.
- Boye L.
1992 *Huskronologi for sjællandske jernalderhuse? Fremlæggelse af en metode med udgangspunkt i Bellingegårdbopladsen ved Ølby, Østsjælland*, [w:] *Sjællands jernalder. Beretning fra et symposium 24. IV. 1990 i København*, København, s. 159-166.
- Brabandt J.
1993 *Hausbefunde der römischen Kaiserzeit im freien Germanien. Ein Forschungsstand*, Veröffentlichungen des Landesamtes für Denkmalpflege Sachsen-Anhalt, t. 46, Halle/Saale.
- Brauer J.
2005 *Ein Hausgrundriss der frühbronzezeitlichen Aunjetitzer Kultur*, [w:] *Quer-Schnitt. Ausgrabungen an der B 6n. Band 1: Benzingerode – Heimbürg*, red. H. Meller, Archäologie in Sachsen-Anhalt, Sonderband, t. 2, Halle (Saale), s. 94-100.
- Busch-Hellwig S.
2007 *Ein Siedlungsplatz der jüngeren Kaiserzeit in Backemoor, Ldkr. Leer*, Beiträge zur Archäologie in Niedersachsen, t. 13, Rahden/Westfalen.
- Carlie L.
2005 *Siedlungs-, Gehöft- und Hausformen. II. Schweden*, [w:] *Reallexikon für Germanische Altertumskunde*, t. 28, Berlin-New York, s. 293-301.

- Ethelberg P.
1998 Husindretning i ældre bronzealder, *Archäologie in Schleswig/Arkæologi i Slesvig*, t. 6, s. 25-35.
- Fischer B., Gustavs S.
1988 *Völkerwanderungszeitliche und frühslawische Siedlungsspuren bei Kiekebusch, Kr. Königs Wusterhausen*, Veröffentlichungen des Museums für Ur- und Frühgeschichte Potsdam 22, s. 101-120.
- Glaser H.-U.
2000 *Hausgrundrisse einer Siedlung der vorrömischen Eisenzeit bei Leyerhof, Lkr. Nordvorpommern*, Archäologische Berichte aus Mecklenburg-Vorpommern, t. 7, s. 82-88.
- 2002 *Hausgrundrisse der vorrömischen Eisenzeit und der römischen Kaiserzeit aus Leyerhof, Lkr. Nordvorpommern. Zur Funktionsbestimmung einzelner Hausbereiche mit Hilfe der Phosphatkartierung*, [w:] *Interdisziplinäre Beiträge zur Siedlungsarchäologie. Gedenkschrift für Walter Janssen*, Internationale Archäologie, Studia Honoraria, t. 17, red. P. Ettl, R. Friedrich, W. Schier, Rahden/Westfalen, s. 119-128.
- Godłowski K.
1981 *Kultura przeworska*, [w:] *Prahistoria ziem polskich, Późny okres lateński i okres rzymski*, t. 5, red. J. Wielowiejski, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, s. 57-135.
- Haack Olsen A.-L.
2007 *Gård i flammer*, *Skalk*, t. 5, s. 3-9.
- Haarnagel W.
1965 *Die Untersuchungen einer spätbronze-ältereisenzeitlichen Siedlung in Boomberg/Hatzum, Kreis Leer, in den Jahren 1963 und 1964 und ihr vorläufiges Ergebnis*, Neue Ausgrabungen und Forschungen in Niedersachsen, t. 2, s. 132-164.
- Herrmann J.
1973 *Die germanischen und slawischen Siedlungen und das mittelalterliche Dorf von Tornow, Kr. Calau*, Schriften zur Ur- und Frühgeschichte, t. 26, Berlin.
- Jantzen D.
2002 *Zwei Hausgrundrisse der frühen vorrömischen Eisenzeit aus Nossendorf und Grimmen*, Archäologische Berichte aus Mecklenburg-Vorpommern, t. 9, s. 79-85.
- Jurkiewicz B., Machajewski H.
2006 *Osadnictwo kultury przeworskiej z przełomu er oraz z późnego okresu rzymskiego i wczesnej fazy okresu wędrówek ludów*, [w:] *Osada wielokulturowa w Jankowie, gm. Piątek, województwo łódzkie*, *Via Archaeologica Pultuskien-sis*, t. I, red. L. Czerniak, J. Gąssowski, Pułtusk, s. 109-218.
- Juściński M.
2004 *Pierwsza „zagroda” kultury przeworskiej. Tarkawica, pow. Lubartów, woj. lubelskie, stan. 5*, [w:] *Wandalowie. Strażnicy bursztynowego szlaku*, Lublin-Warszawa, s. 86-89.
- Kłosińska E., Juściński M.
2005 *Wstępne wyniki badań archeologicznych w Tarkawicy, stan. 5, pow. Lubartów, w latach 2001-2002*, *Archeologia Polski Środkowowschodniej*, t. 7, s. 102-110.
- Kobyliński Z.
1988 *Struktury osadnicze na ziemiach polskich u schyłku starożytności i w początkach wczesnego średniowiecza*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk.
- Krüger B.
1987 *Waltersdorf. Eine germanische Siedlung der Kaiser- und Völkerwanderungszeit im Dahme-Spreengebiet*, Schriften zur Ur- u. Frühgeschichte, t. 43, Berlin.
- Lechowicz Z.
1983 *Późnorzymska chata ze stanowiska 2 w Tokarni, gm. Chęciny, woj. kieleckie*, *Acta Universitatis Lodzianis, Folia Archeologia*, t. 4, s. 95-105.
- Lehmpful R.
2009 *Lübesse, Fundplatz 4: Ein Siedlungsplatz der späten römischen Kaiser- und frühen Völkerwanderungszeit im Landkreis Ludwigslust*, *Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern*, s. 69-102.
- Løken T.
1995 *Landa – Fortidslandbyen på Forsand, Frau haug ok heiðni*, t. 1, s. 3-12.
- 2005 *Siedlungs-, Gehöft- und Hausformen. I. Norwegen*, [w:] *Reallexikon für Germanische Altertumskunde*, t. 28, Berlin-New York, s. 283-293.
- Lund J.
2005 *Siedlungs-, Gehöft- und Hausformen. III. Dänemark*, [w:] *Reallexikon für Germanische Altertumskunde*, t. 28, Berlin-New York, s. 301-314.
- Meyer M., Lehmpful R.
2008 *Neue Forschungen zum Siedlungswesen der jüngeren Kaiser- und Völkerwanderungszeit in Nordostdeutschland*, [w:] *The turbulent epoch. New materials from the Late Roman Period and the Migration Period. I*, Monumen-

- ta *Studia Gothica*, t. V, red. B. Niezabitowska-Wiśniewska, M. Juścinski, P. Łuczkiwicz, S. Sadowski, Lublin, s. 261-383.
- Piekalski J.
1988 *Osada z okresu wpływów rzymskich w Nędzy, woj. Katowice*, Silesia Antiqua. t. 30, s. 123-164.
- Polenz H.
1985 *Römer und Germanen in Westfalen, Einführung in die Vor- und Frühgeschichte Westfalens*, t. 5, Münster.
- Rasmussen M.
1999 *Livestock without bones. The long-house as contributor to the interpretation of livestock management in the Southern Scandinavian Early Bronze Age*, [w:] *Settlement and Landscape, Proceedings of a conference in Århus*, Denmark, May 4-7 1998, red. Ch. Fabech, J. Ringtved, Moesgård, s. 281-290.
- Reichmann Ch.
1982 *Ländliche Siedlungen der Eisenzeit und des Mittelalters in Westfalen*, Offa, t. 39, s. 163-182.
- Schneider M.
2004 *Überdünte Befunde. Eine kaiserzeitliche Siedlung aus Vogelsang, Lkr. Oder-Spree*, Archäologie in Berlin und Brandenburg 2003, s. 96-99.
- Schwarzländer S.
2002 *Hiatus oder Kontinuität? Eine germanische und slawische Siedlung von Kiekebusch*, Landkreis Dahme-Spreewald, Arbeitsberichte zur Bodendenkmalpflege in Brandenburg, t. 10, s. 101-103.
- Segschneider M.
2005 *Endlich gefunden! – Ein spätbronzezeitliches Gehöft bei Wüsteney, Lkr. Nordvorpommern*, [w:] *Die Autobahn A20 – Norddeutschlands längste Ausgrabung. Archäologische Forschungen auf der Trasse zwischen Lübeck und Stettin*, Archäologie in Mecklenburg-Vorpommern, t. 4, Schwerin, s. 57-60.
- Schäfer A.
2001 *Die eisenzeitlichen Hausgrundrisse in der Kiesgrube von Ikendorf, Lkr. Bad Doberan*, Archäologische Berichte aus Mecklenburg-Vorpommern, t. 8, s. 80-85.
- Schinkel K.
1998 *Unsettled settlement, occupation remains from the Bronze Age and the Iron Age at Oss-Ussen. The 1978-1986 excavations*, [w:] *The Ussen project. The first decade of excavations at Oss*, Analecta Praehistorica Leidensia, t. 30, red. H. Fokkens, Leiden, s. 25-32.
- Schmidt J.-P.
2005 *Jungbronzezeitlicher Hausbau und Bronzeguss in Gützkow, Lkr. Ostvorpommern*, [w:] *Die Autobahn A20 – Norddeutschlands längste Ausgrabung. Archäologische Forschungen auf der Trasse zwischen Lübeck und Stettin*, Archäologie in Mecklenburg-Vorpommern, t. 4, Schwerin, s. 49-52.
- Schneider M.
2004 *Überdünte Befunde. Eine kaiserzeitliche Siedlung aus Vogelsang, Lkr. Oder-Spree*, Archäologie in Berlin und Brandenburg 2003, s. 96-99.
- Schuster J.
2004a *Forschungsfeld Ostdeutschland*, Archäologie in Deutschland 2004/2, 28-29.
2004b *Herzprung. Eine kaiserzeitliche bis völkerwanderungszeitliche Siedlung in der Uckermark*, Berliner Archäologische Forschungen, t. 1, Rahden/Westfalen.
2005 *Die Beziehungen der Gebiete Ostbrandenburgs im späten zweiten und frühen dritten Jahrhundert zur Wielbark- und Przeworsk-Kultur. Mit einer formenkundlichen Untersuchung der Fibeln A II,41*, Veröffentlichungen zur Brandenburgischen Landesarchäologie 36/37, 2002/2003, s. 89-161.
2006 *Wohn- und Wohnstallhaus*, [w:] *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, t. 34, Berlin-New York, s. 190-198.
- Schwarzländer S.
2005 *Mit Blick auf das „Königsgrab“. Ungewöhnliche Siedlungsspuren in Seddin, Lkr. Prignitz*, Archäologie in Berlin und Brandenburg 2004, s. 52-55.
- Skowron J.
2006 *Bauwesen im Siedlungskomplex der Przeworsk-Kultur aus Rawa Mazowiecka (Mittelpolen). Möglichkeiten der Rekonstruktion verwendeter Bautechniken*, Archeologie barbarů, Archeologické výzkumy v jižních Čechach, t. 3, s. 351-369.
- Strahl E.
2004 *Ein Haus für Mensch und Tier*, Archäologie in Deutschland 2004/2, s. 26-27.
- Tejral J.
1998 *Die Besonderheiten der germanischen Siedlungsentwicklung während der Kaiserzeit und der frühen Völkerwanderungszeit in Mähren und ihr Niederschlag im archäologischen Befund*, [w:] *Haus und Hof im östlichen Germa-*

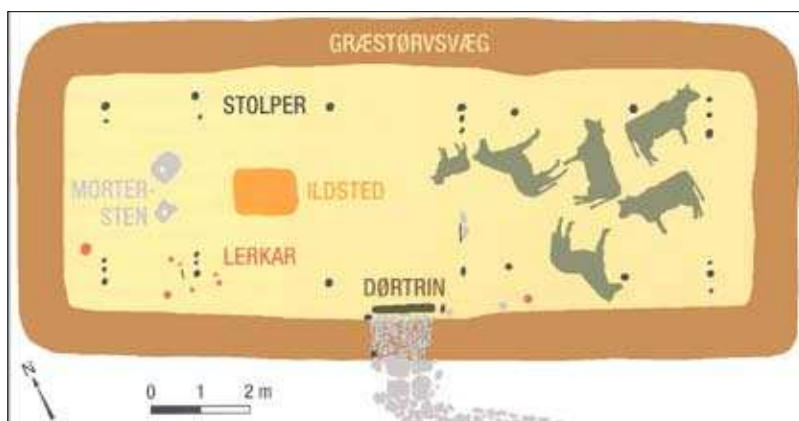
- nien. *Tagung Berlin vom 4. bis 8. Oktober 1994*, Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie, t. 50, red. A. Leube, s. 181-207.
- Trier B.
1969 *Das Haus im Nordwesten der Germania Libera*, Veröffentlichungen der Altertumskommission des Provinzialinstituts für Westfälische Landes- und Volkskunde, Münster/Westfalen.
- Uschmann K.-U.
2000 *Am Rande der Neißeaue. Neue Grabungsergebnisse aus der germanischen Siedlungskammer bei Briesnig, Landkreis Spree-Neiße*, Archäologie in Berlin und Brandenburg 1999, s. 70-73.
- Vávra M., Šťastný D.
2006 *Záchranný výzkum na dálnici D 11 v Kaníně, okr. Nymburk*, [w:] *Archeologie Barbarů 2005*, red. E. Doberjar, M. Lutovský, s. 471-481.
- Waterbolk H. T.
2009 *Getimmerd verleden. Sporen van voor- en vroeghistorische houtbouw op de zand- en kleigronden tussen Eems en Ijssel*, Groningen Archaeological Studies, t. 10, Groningen.
- Warnke D.
1973 *Die Siedlungen auf dem Lütjenberg*, [w:] *Die germanischen und slawischen Siedlungen und das mittelalterliche Dorf von Tornow, Kr. Calau*, Schriften zur Ur- und Frühgeschichte, t. 26, red. J. Herrmann, Berlin, s. 109-176.
- Zeman T.
2006 *Sídlíště z pozdní doby římské ve Zlechově. Stav zpracování, východiska a cíle projektu*, [w:] *Archeologie Barbarů 2005*, red. E. Doberjar, M. Lutovský, s. 451-469.
- Zehm B.
2008 *Die Hase-Hunte-Region als Verkehrsraum der vorrömischen Eisenzeit*, [w:] *Terra incognita? Die nördlichen Mittelgebirge im Spannungsfeld römischer und germanischer Politik um Christi Geburt*, red. M. Zelle, Mainz am Rhein, s. 31-40.
- Zimmermann W. H.
1988 *Regelhafte Innengliederungen prähistorischer Langhäuser in den Nordseeanrainerstaaten. Ein Zeugnis enger, langandauernder kultureller Kontakte*, Germania, t. 66, s. 465-488.
- 1992 *Die Siedlungen des 1. bis 6. Jahrhunderts nach Christus von Flögeln-Eekhöltjen, Niedersachsen: Die Bauformen und ihre Funktionen*, Probleme der Küstenforschung im südlichen Nordseegebiet, t. 19, Hildesheim.
- Żychliński D.
2008 *Giecz i Cieśle – osady ludności kultury przeworskiej z okresu wędrówek ludów w Wielkopolsce*, [w:] *Barbarská sídlíště, Archeologia Barbarů 2007*, Spisy Archeologického Ústavu AV ČR Brno, red. E. Droberjar, B. Komoróczy, D. Vachútová, Brno, s. 345-388.

LANHÄUSER IN DER SIEDLUNG AUS DER SPÄTEN RÖMERZEIT IN KONARZEWO BEI POSEN.

Beitrag zu Forschungen am Bauwesen der Przeworsker Kultur in der Römerzeit

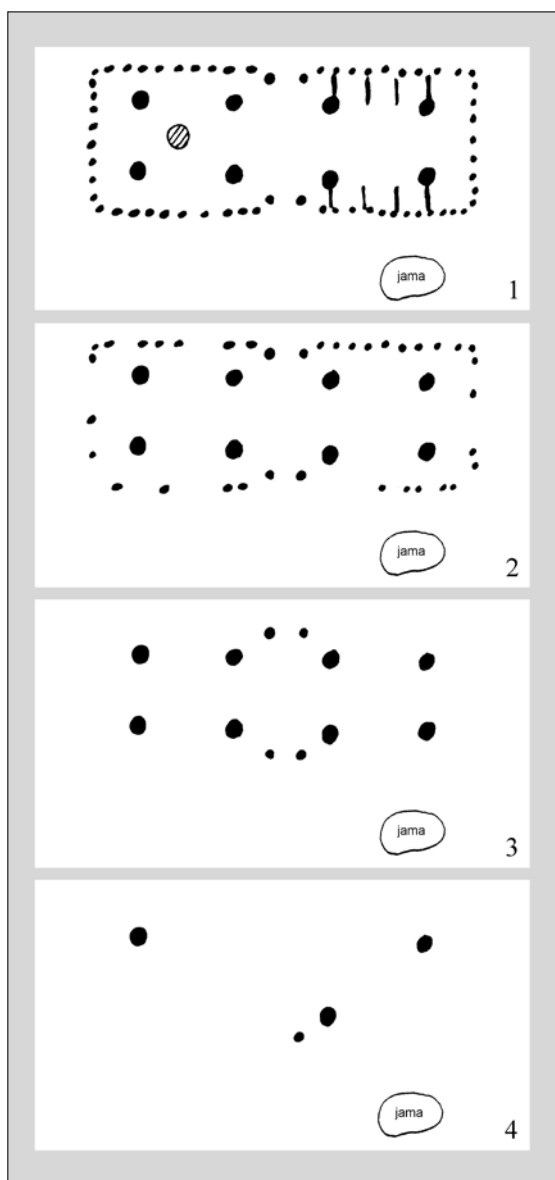
Zusammenfassung

Im vorliegenden Beitrag wurden die Ergebnisse der Arbeiten im Gelände und am Schreibtisch vorgelegt, die den Beweis für das Vorhandensein von Langhäusern in Siedlungen der Przeworsk Kultur liefern. Häuser mit sehr regelmäßigen Pfosten, wie in Wólka Łasiecka, Janków oder Konarzewo (z. B. die Häuser Nr. 3 und 9) weisen auf ein sehr fortgeschrittenes Wissen der Mitglieder der Przeworsk Kultur über die Bautechniken und -regeln und über die Statik, was den Verfasser schließen lässt, dass es sich keinesfalls um ein einmaliges Phänomen handeln konnte. Das grundlegende Konstruktionsprinzip auf den Gebieten dieser Kultur scheint eine zweischiffige Konstruktion zu sein, auch wenn so manche Frage in diesem Bereich noch offen bleibt. Antworten können nur durch weitere Angaben gefunden werden. Der Verfasser ist überzeugt, dass das bisherige Ausbleiben von Langhäusern dem Stand der Forschung zuzuschreiben sei und dass immer mehr Konstruktionen dieser Art entdeckt werden.

Ryc. 1. Schematyczne przedstawienie zniszczonego w pożarze domu na osadzie w Sønder Ydby, Thy, Dania (wg Haack Olsen, ryc. na s. 5)

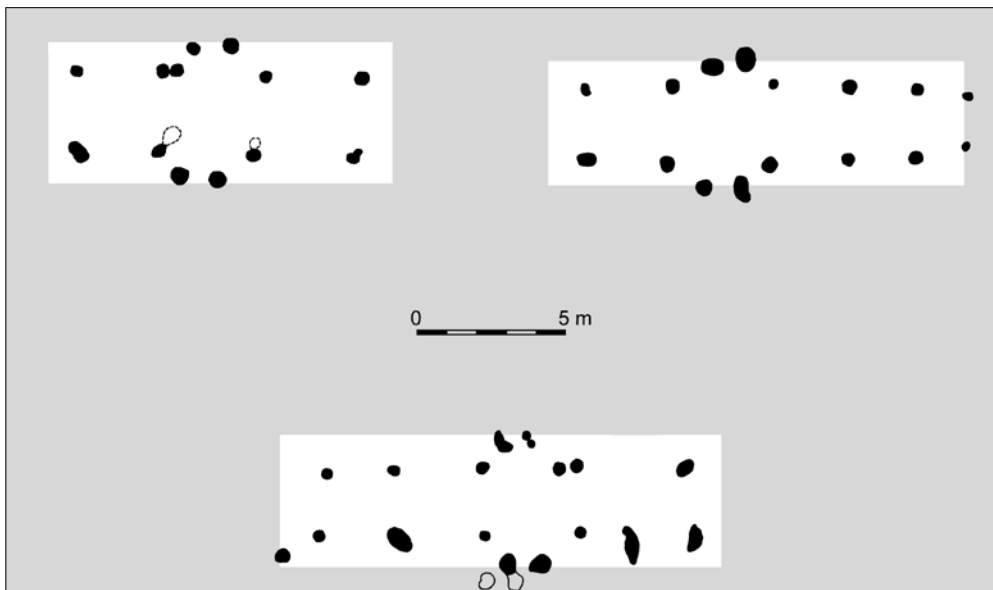
Abb. 1. Schematische Darstellung eines im Brand zerstörten Hauses in der Siedlung in Sønder Ydby, Thy, Dänemark (nach Haack Olsen, Abb. Seite 5)

Ryc. 2. Schemat stanu zachowania śladów po domu typu Wohnstallhaus w zależności od uchwyczonego poziomu.

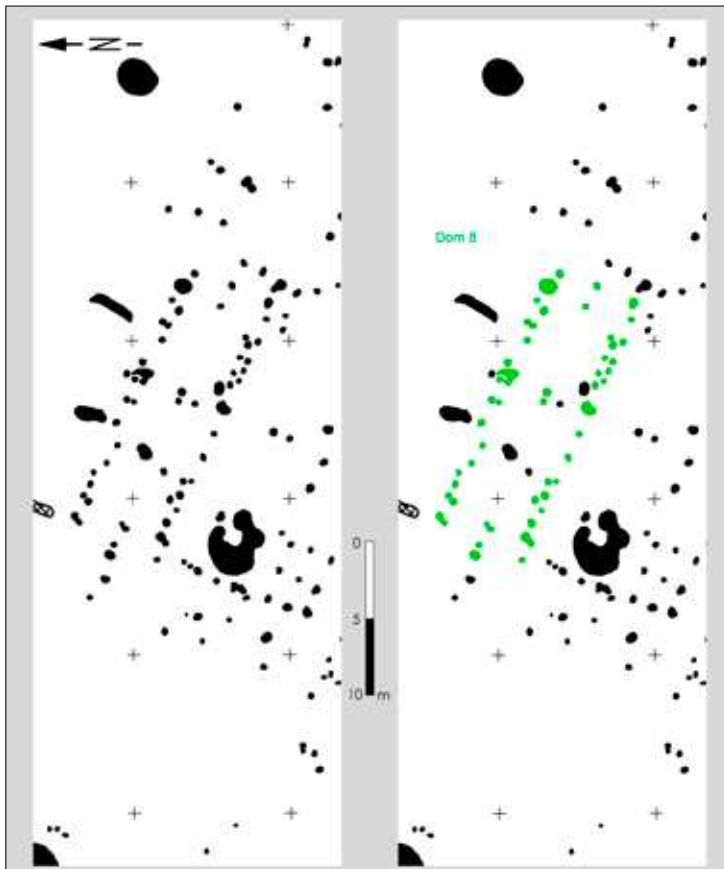
1 – Wszystkie ślady zachowały się, udokumentowany poziom jest bliski pierwotnemu horyzontowi użytkowemu lub równy z nim; 2 – Uchwyczony poziom leży niżej od pierwotnego horyzontu użytkowego w takim stopniu, że brakuje już najpłycej wkopanych obiektów (palenisko, rowki po ścianach działowych izby hodowlanej, część jam słupów ściennych); 3 – Uchwyczony poziom znajduje się na tyle pod horyzontem pierwotnym, iż zachowały się tylko najgłębiej wkopane obiekty, którymi zazwyczaj są jamy słupów nośnych i wejściowych; 4 – Uchwyczony poziom leży tak nisko, iż ślady po domu zachowały się tylko szczątkowo i nie pozwalają już na interpretację układu obiektów jako planu domu (na podstawie: Boye 1992, fig. 1)

Abb. 2. Schematische Darstellung der erhaltenen Spuren eines Hauses vom Typ Wohnstallhaus je nach erfasster Ebene. 1 – Alle Spuren erhalten geblieben, die Ebene ist dem ursprünglichen Nutzungshorizont nah oder gleich mit ihm; 2 – Die erfasste Ebene liegt unter dem ursprünglichen Nutzungshorizont insoweit, dass es an oberflächlich eingegrabenen Objekten fehlt (Feuerstelle, Rinnen nach Trennwänden der Zuchträume, ein Teil der Wandpfostenhöhlen); 3 – Die erfasste Ebene befindet sich insoweit unter dem ursprünglichen Horizont, dass nur die am tiefsten eingegrabenen Objekte erhalten geblieben sind, meistens Tragpfosten- und Eingangspfostenhöhlen; 4 – Die erfasste Ebene liegt so tief, dass Spuren des Hauses nur rudimentär erhalten geblieben sind und keine Deutung der Lage der einzelnen Objekte als Grundriss eines Hauses zulassen (unter Anwendung von Boye 1992, Fig. 1)

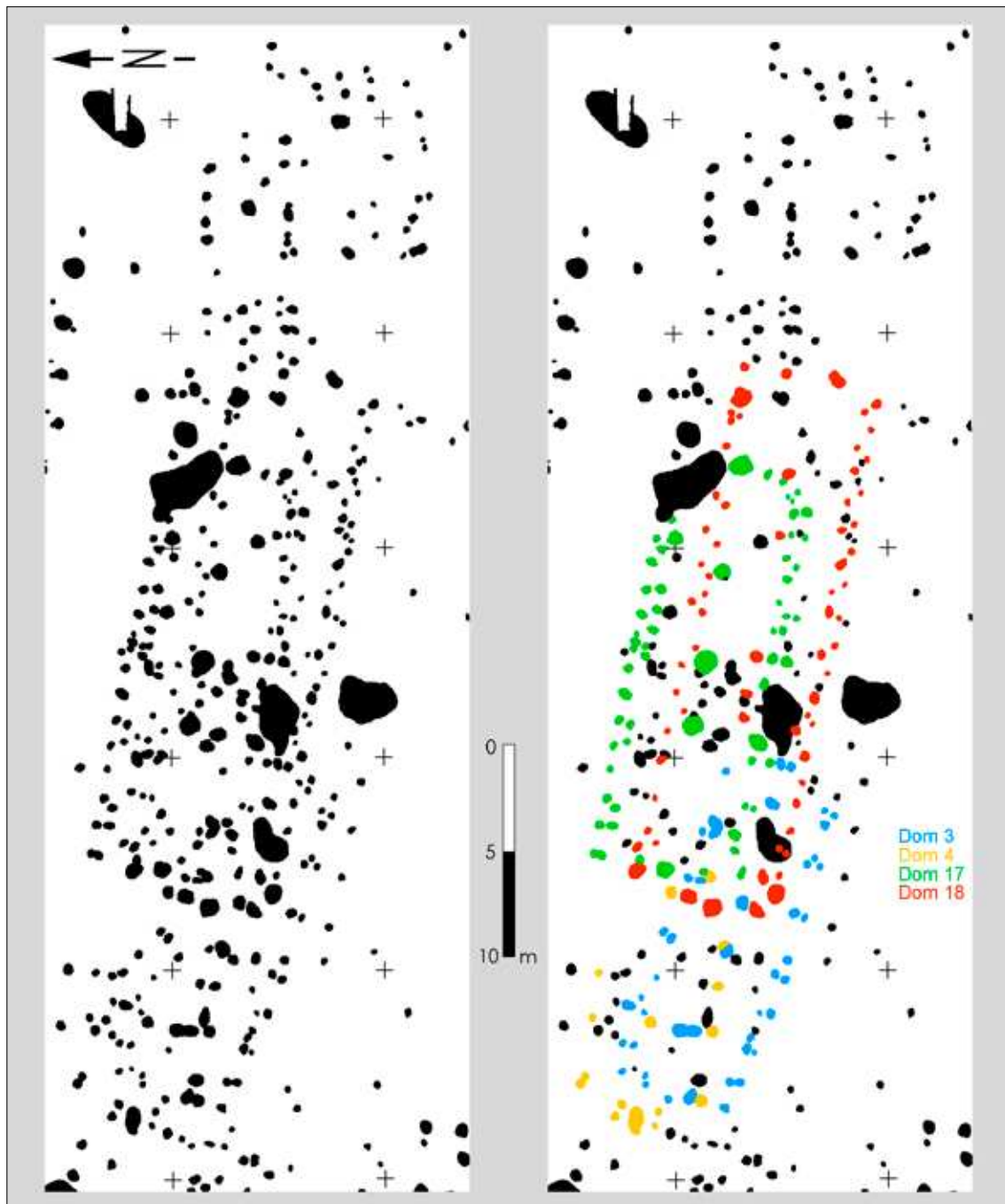
RYC. 3. Przykłady planów długich domów trójnawowych z prawie wyłącznie zachowanymi jamami po słupach nośnych i wejściowych z osady Køstrup na Fioni. Biała przestrzeń odpowiada przybliżonemu arealowi budynku, szerokości domów oznaczają słupy wejściowe (wg Bo Henriksen 1998, ryc. 3-5, zmienione)

ABB. 3. Beispiele für Grundrisse von Dreischiffhäusern mit fast ausschließlich erhalten gebliebenen Trag- und Eingangsposten aus der Siedlung Køstrup auf Fünen. Die weiße Fläche entspricht ungefähr dem Areal des Gebäudes, die Breite der Häuser wird von den Eingangsposten gekennzeichnet (nach Bo Henriksen 1998, Abb. 3-5, verändert)

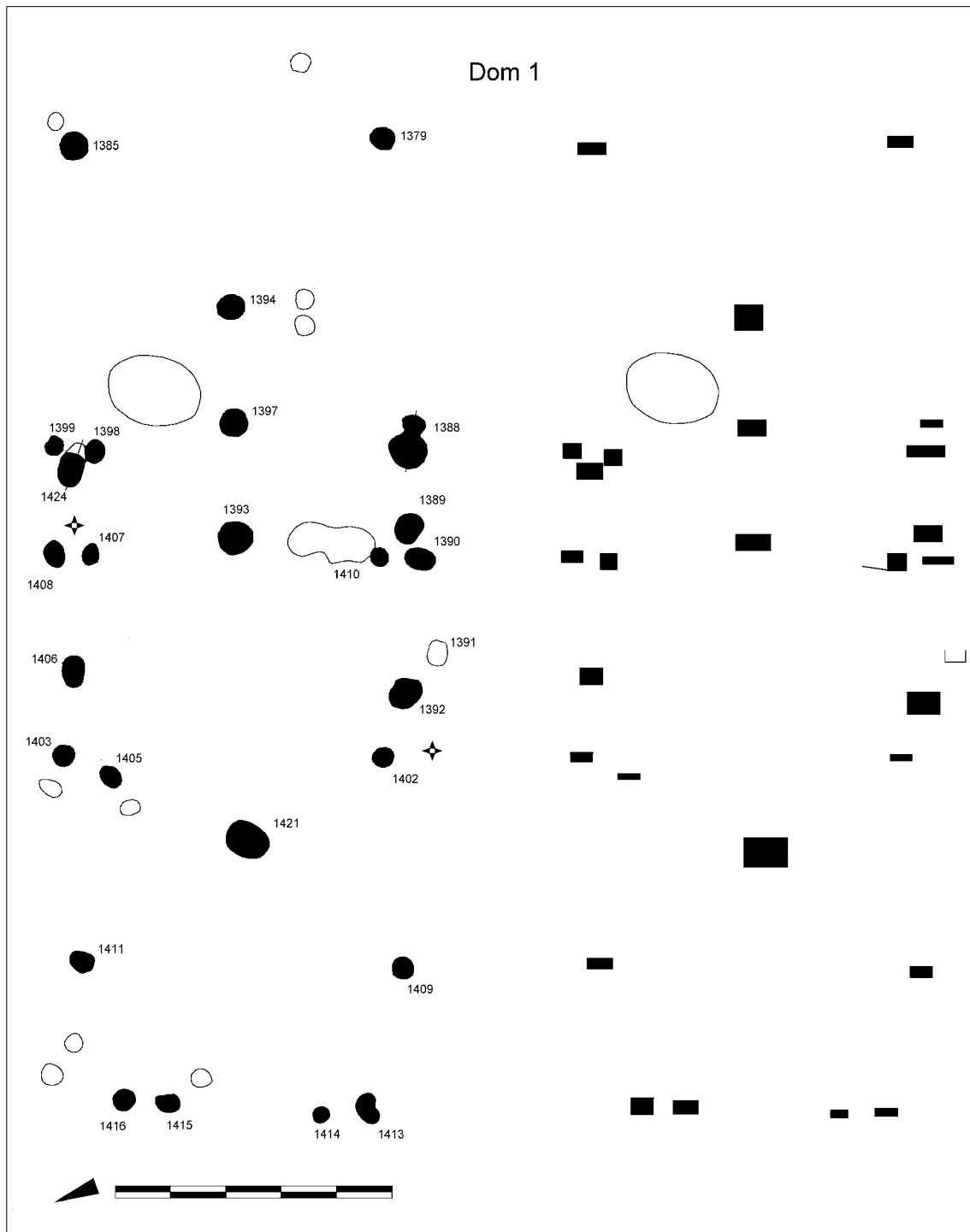
RYC. 4. Konarzewo, gm. Dopiewo. Część planu z jednym z długich domów

ABB. 4. Konarzewo, Gem. Dopiewo. Ein Teil des Lageplanes mit einem Langhaus

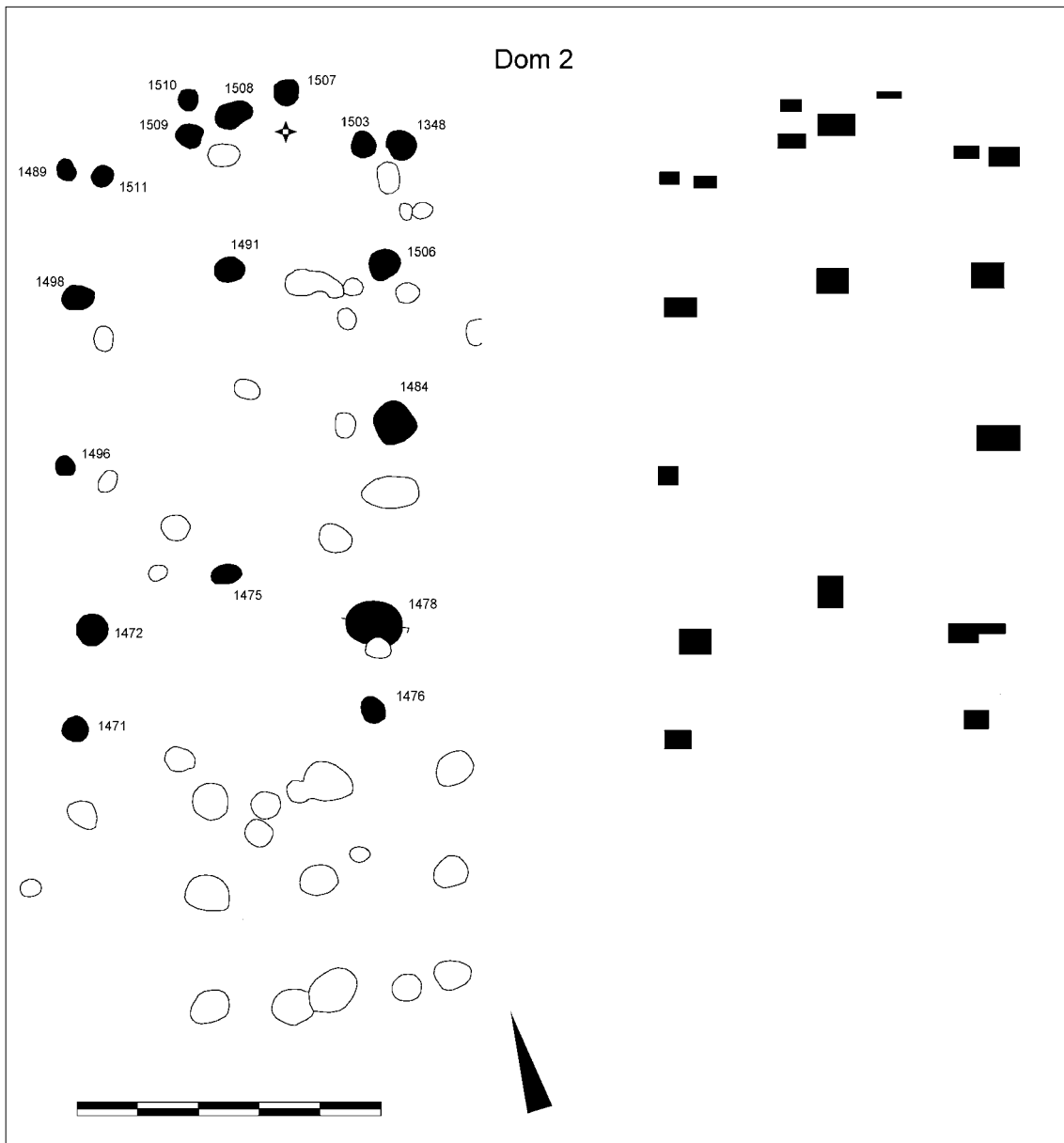

RYC. 5. Konarzewo, gm. Dopiewo. Część planu z kilkoma długimi domami nakładającymi się na siebie
ABB. 5. Konarzewo, Gem. Dopiewo. Ein Teil des Lageplanes mit einander überlappenden Langhäusern

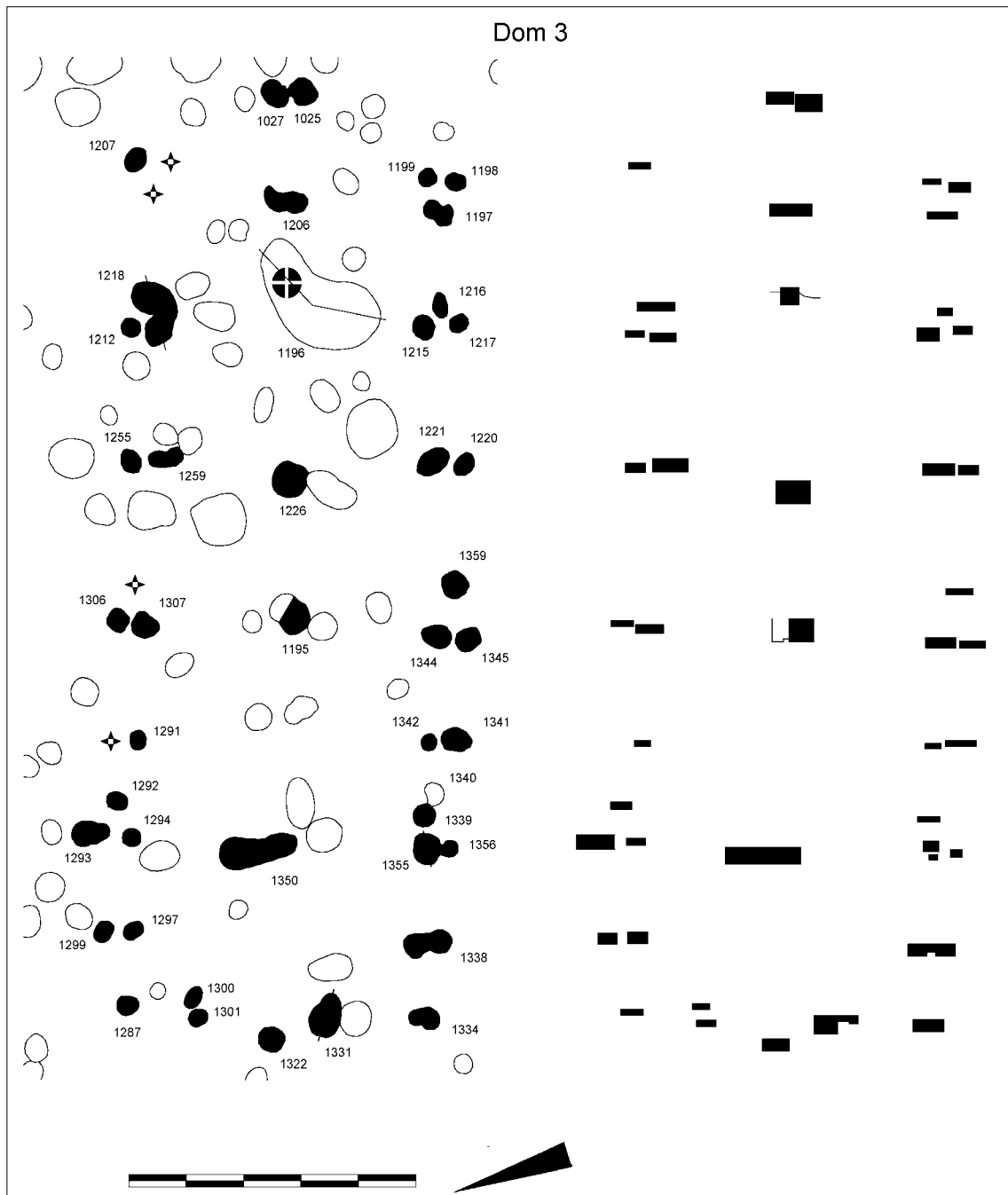

Ryc. 6. Konarzewo, dom nr 1. Brakujące słupy oznaczono za pomocą gwiazdki
 Abb. 6 Konarzewo, Haus 1. Fehlende Pfosten mit Stern gekennzeichnet

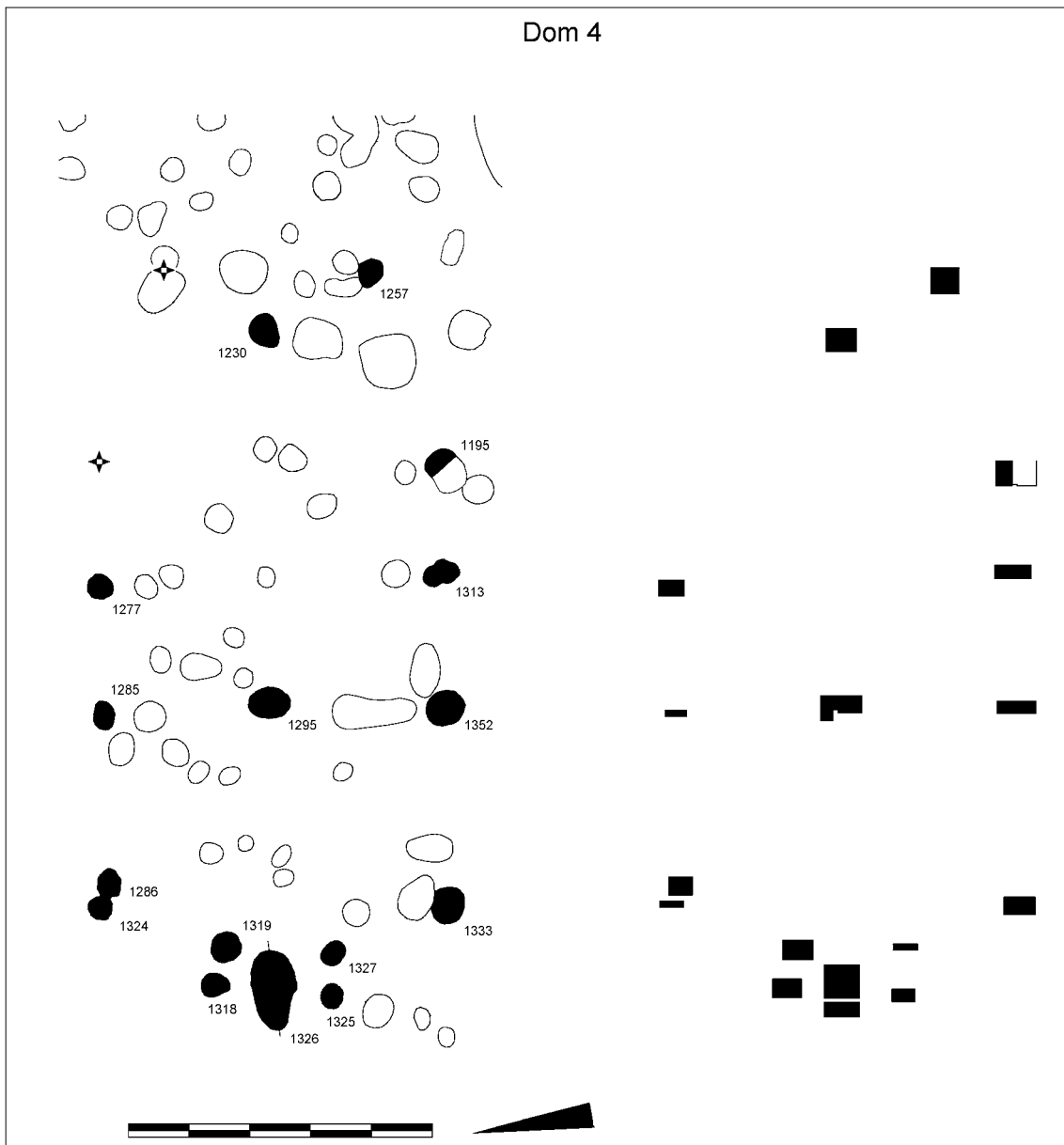

RYC. 7. Konarzewo, dom nr 2. Brakujące słupy oznaczono za pomocą gwiazdki.

ABB. 7. Konarzewo, Haus 2. Fehlende Pfosten mit Stern gekennzeichnet

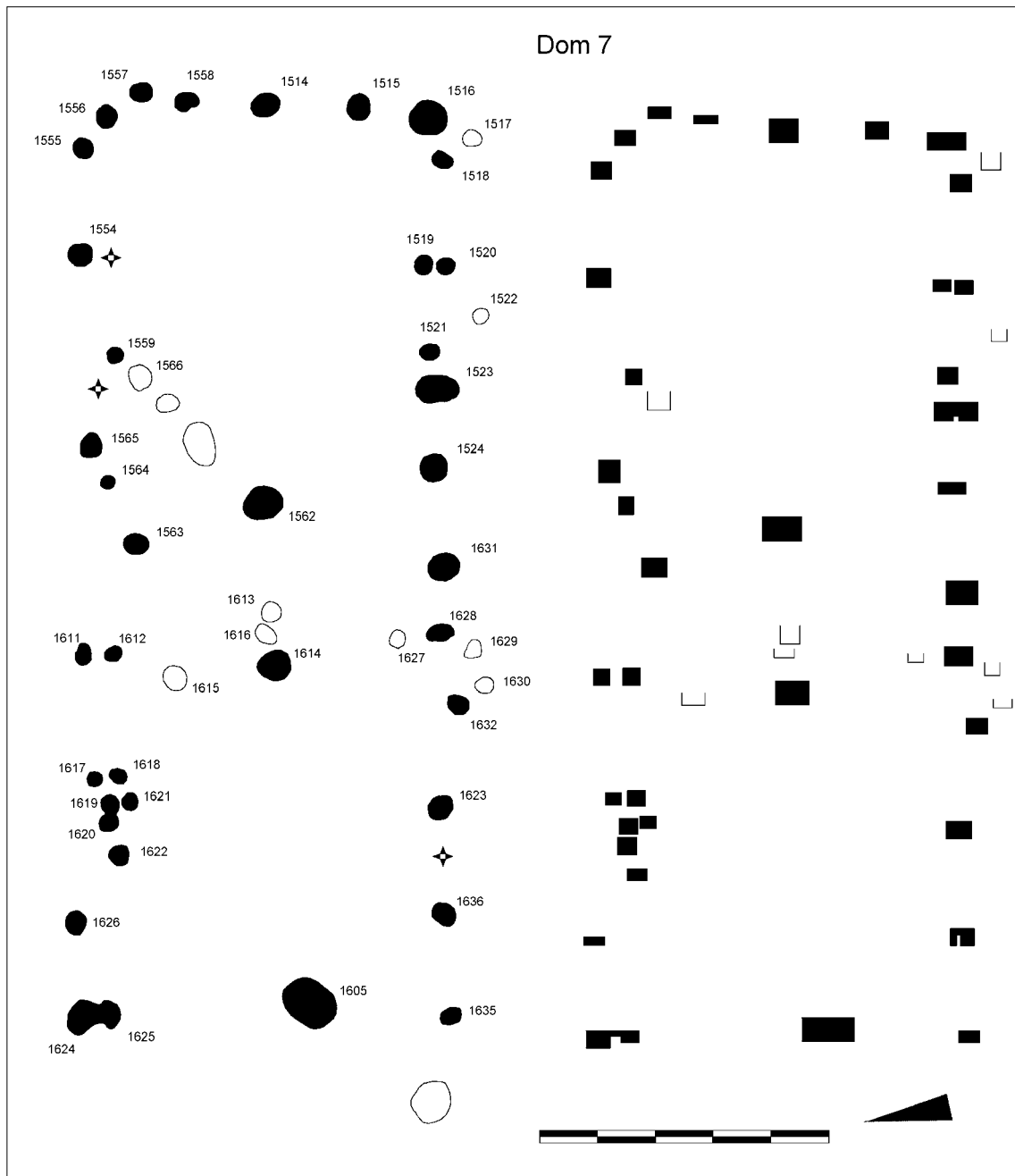

RYC. 8. Konarzewo, dom nr 3. Brakujące słupy oznaczono za pomocą gwiazdki
ABB. 8. Konarzewo, Haus 3. Fehlende Pfosten mit Stern gekennzeichnet

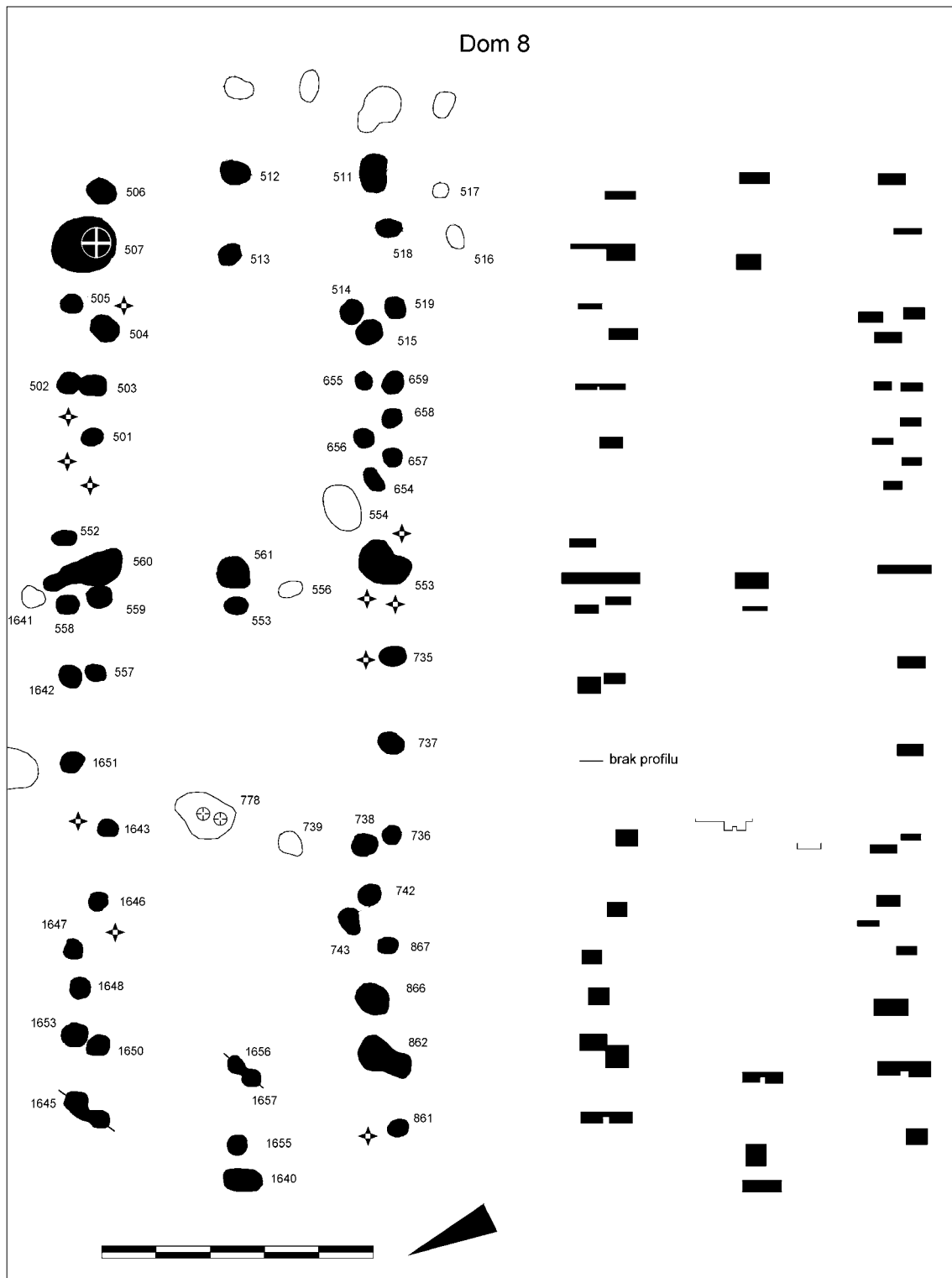
RYC. 9. Konarzewo, dom nr 4. Brakujące słupy oznaczono za pomocą gwiazdki

ABB. 9. Konarzewo, Haus 4. Fehlende Pfosten mit Stern gekennzeichnet

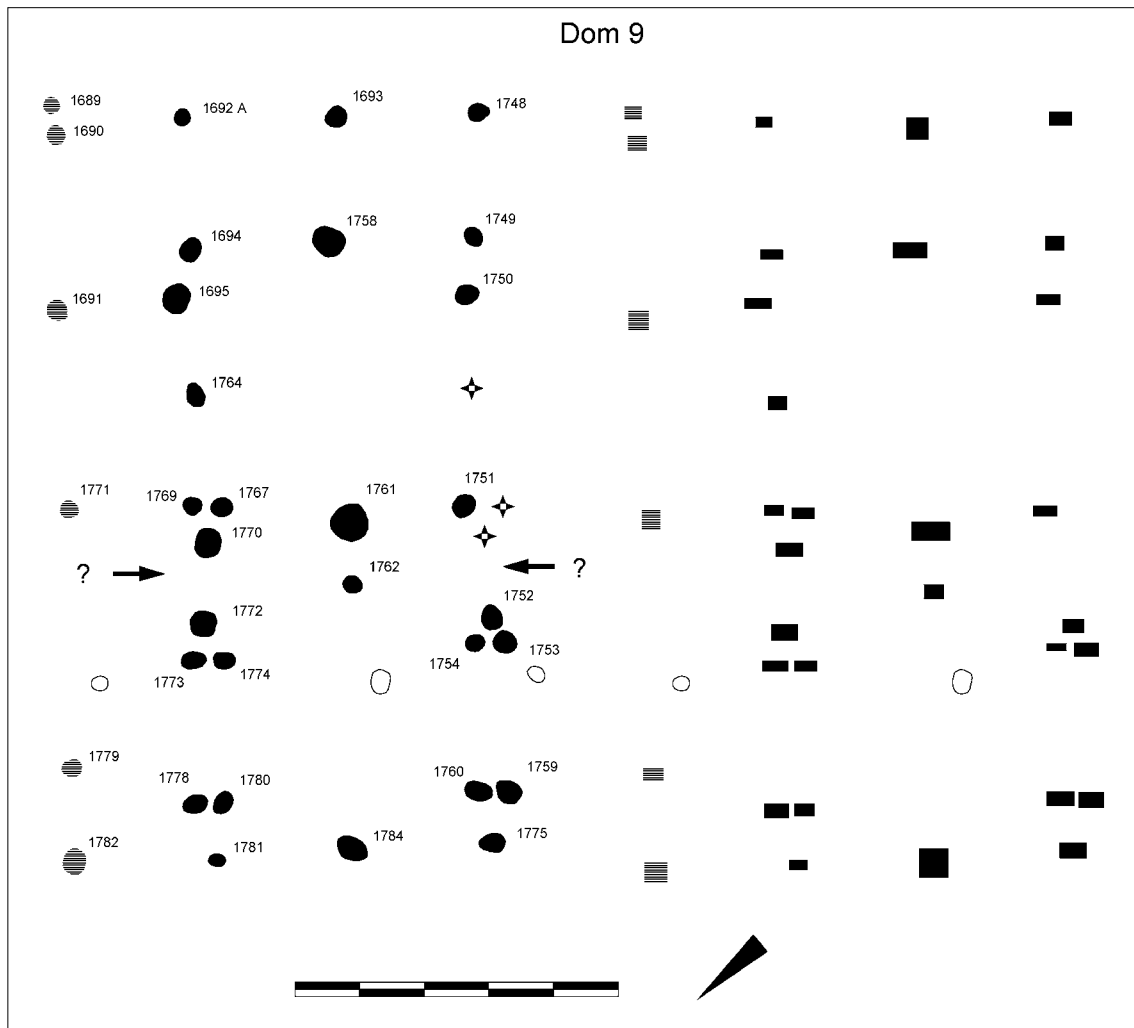
RYC. 10. Konarzewo, dom nr 7. Brakujące słupy oznaczono za pomocą gwiazdki

ABB. 10. Konarzewo, Haus 7. Fehlende Pfosten mit Stern gekennzeichnet

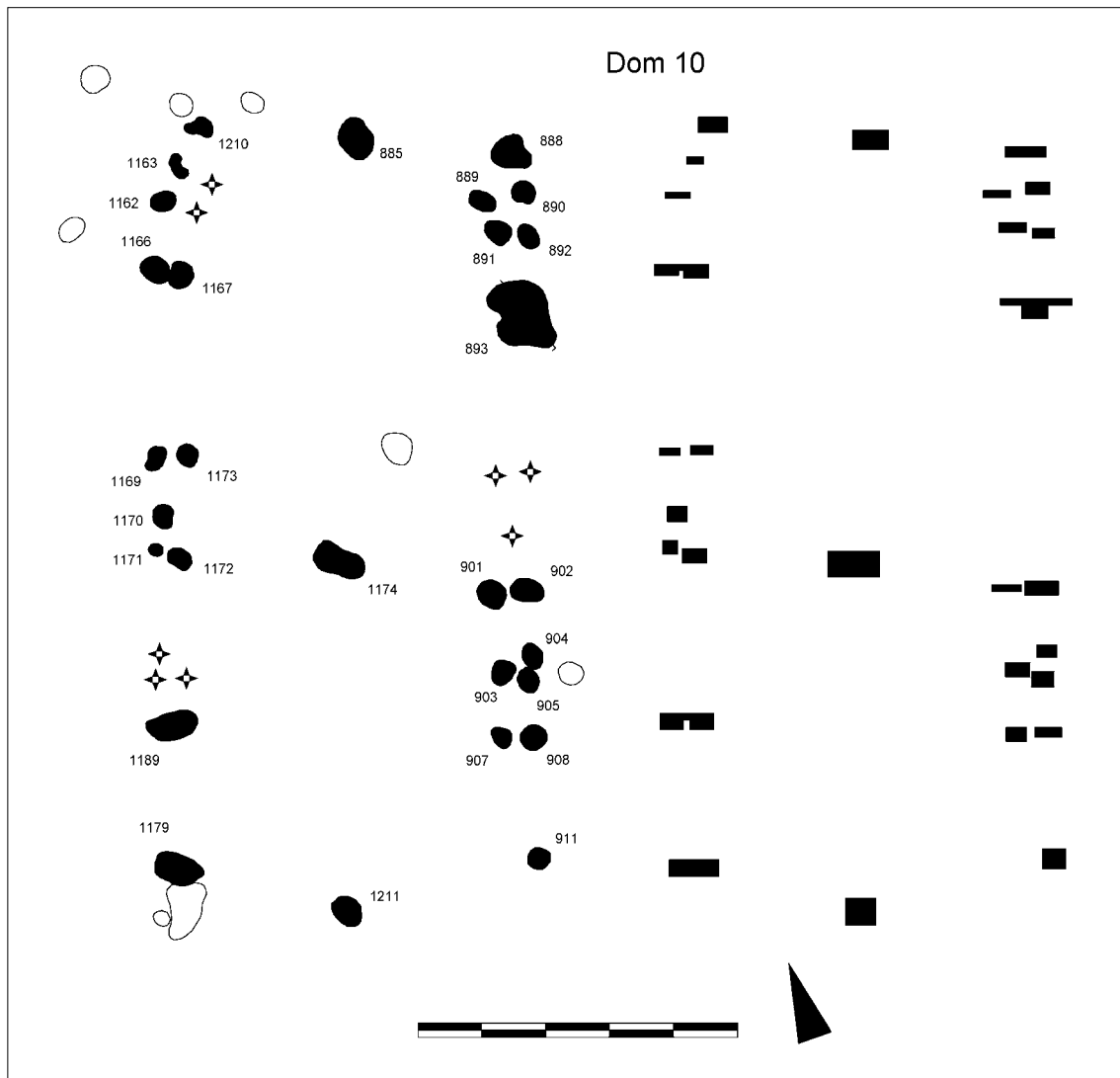
RYC. 11. Konarzewo, dom nr 8. Brakujące słupy oznaczono za pomocą gwiazdki

ABB. 11. Konarzewo, Haus 8. Fehlende Pfosten mit Stern gekennzeichnet

RYC. 12. Konarzewo, dom nr 9. Brakujące słupy oznaczono za pomocą gwiazdki

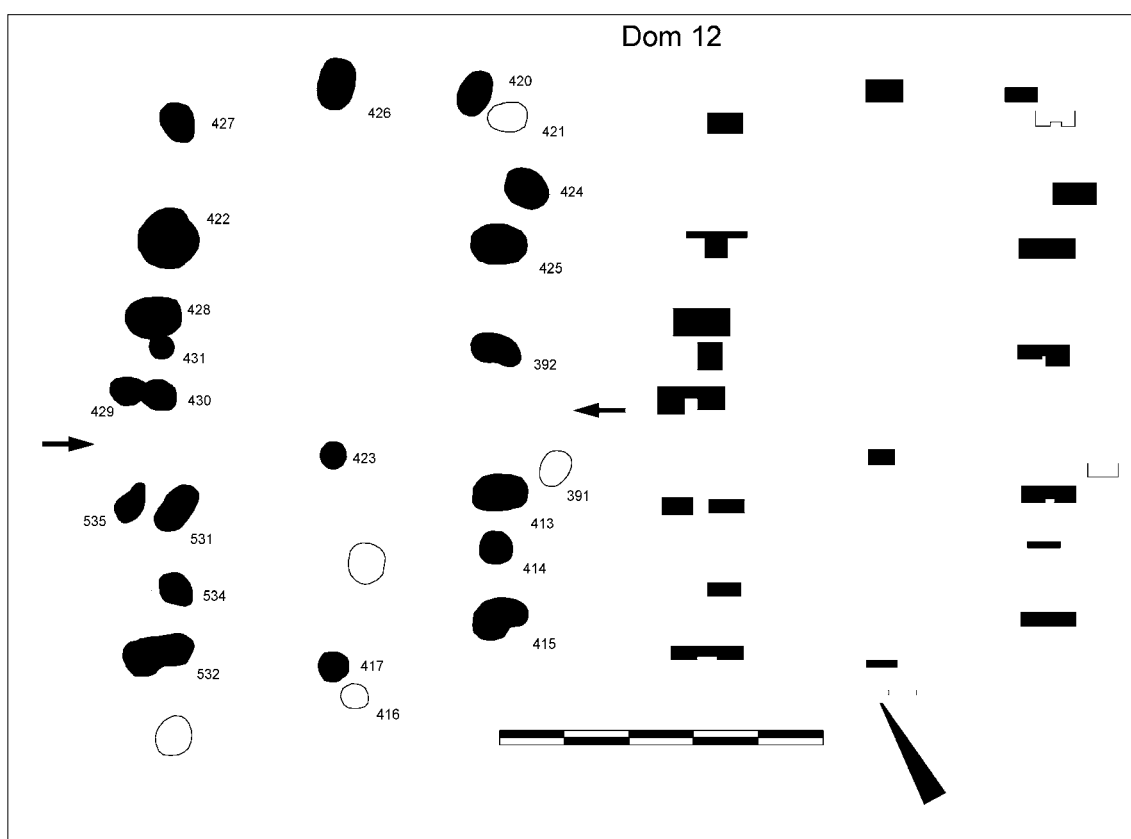
ABB. 12. Konarzewo, Haus 9. Fehlende Pfosten mit Stern gekennzeichnet

RYC. 13. Konarzewo, dom nr 10. Brakujące słupy oznaczono za pomocą gwiazdki

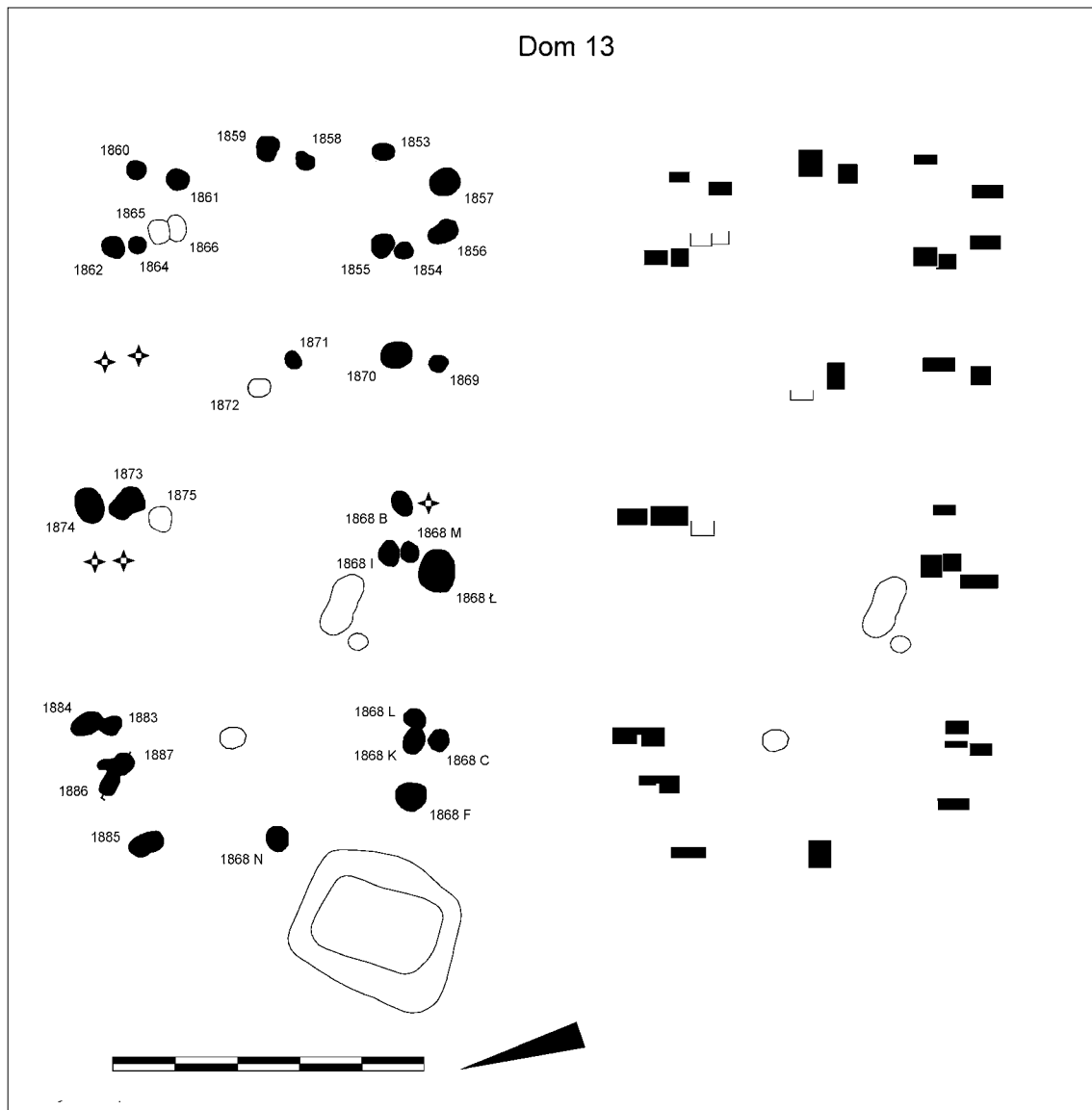
ABB. 13. Konarzewo, Haus 10. Fehlende Pfosten mit Stern gekennzeichnet

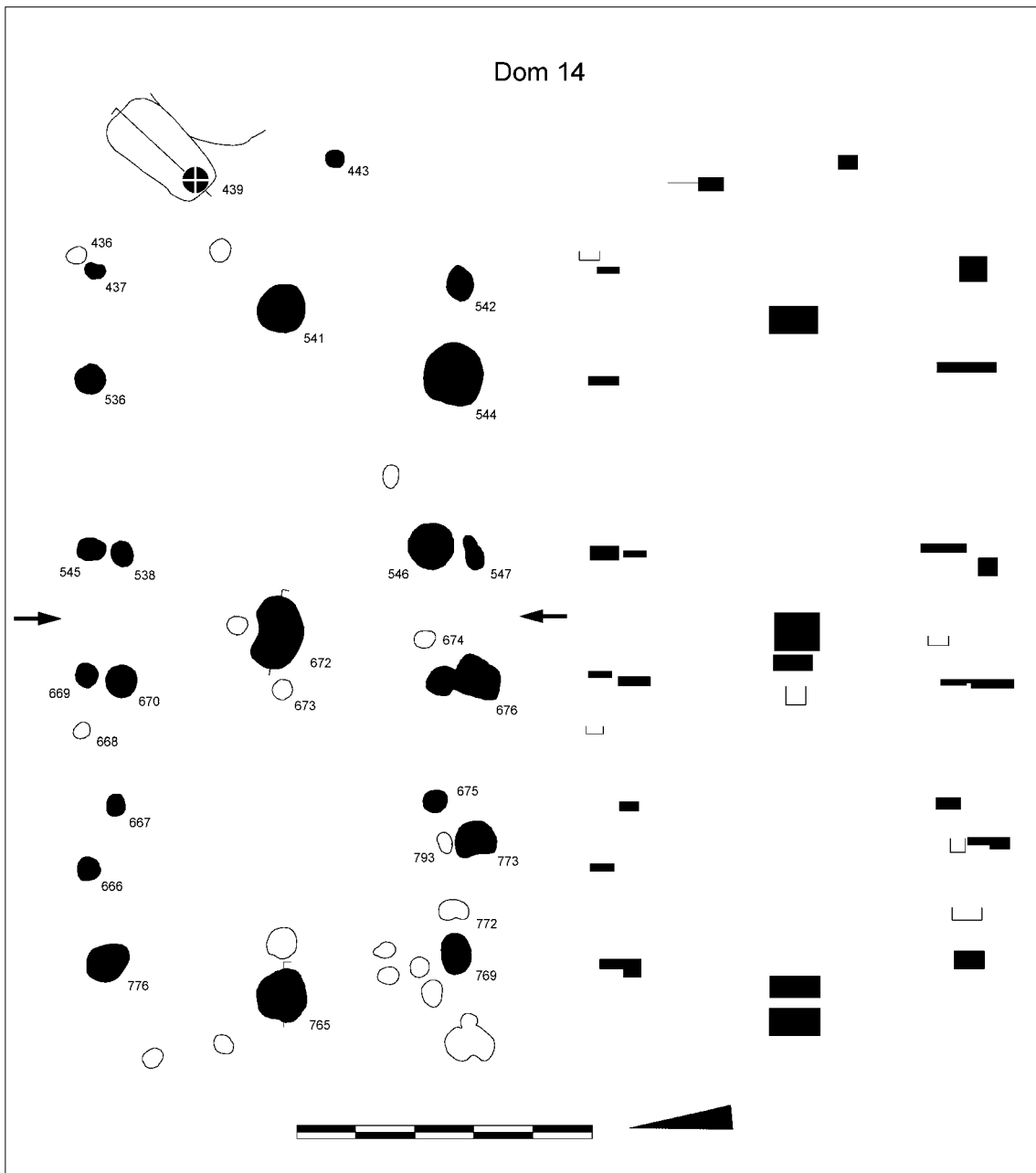
RYC. 14. Konarzewo, dom nr 12. Brakujące słupy oznaczono za pomocą gwiazdki

ABB. 14. Konarzewo, Haus 12. Fehlende Pfosten mit Stern gekennzeichnet

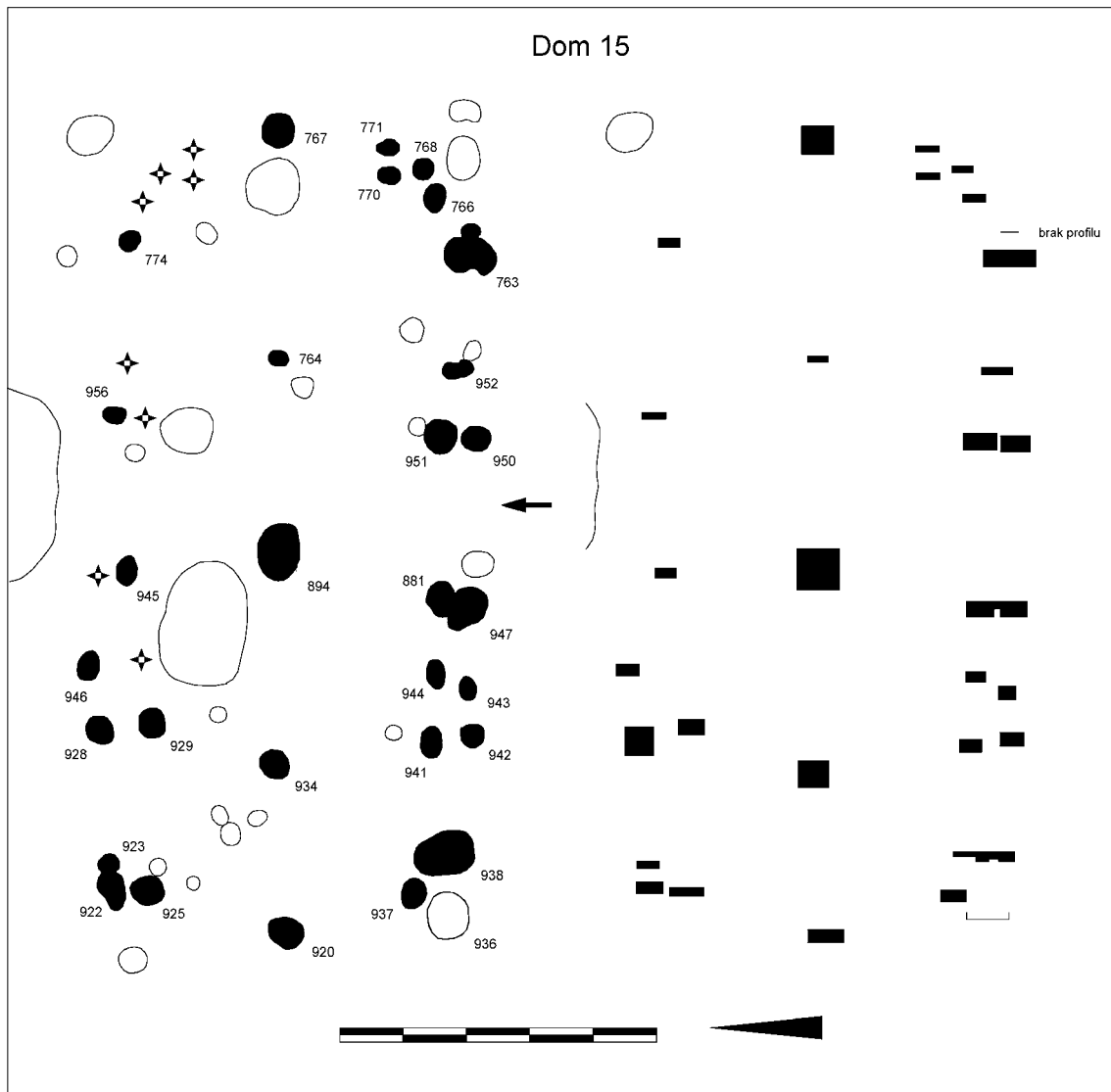

RYC. 15. Konarzewo, dom nr 13. Brakujące słupy oznaczono za pomocą gwiazdki

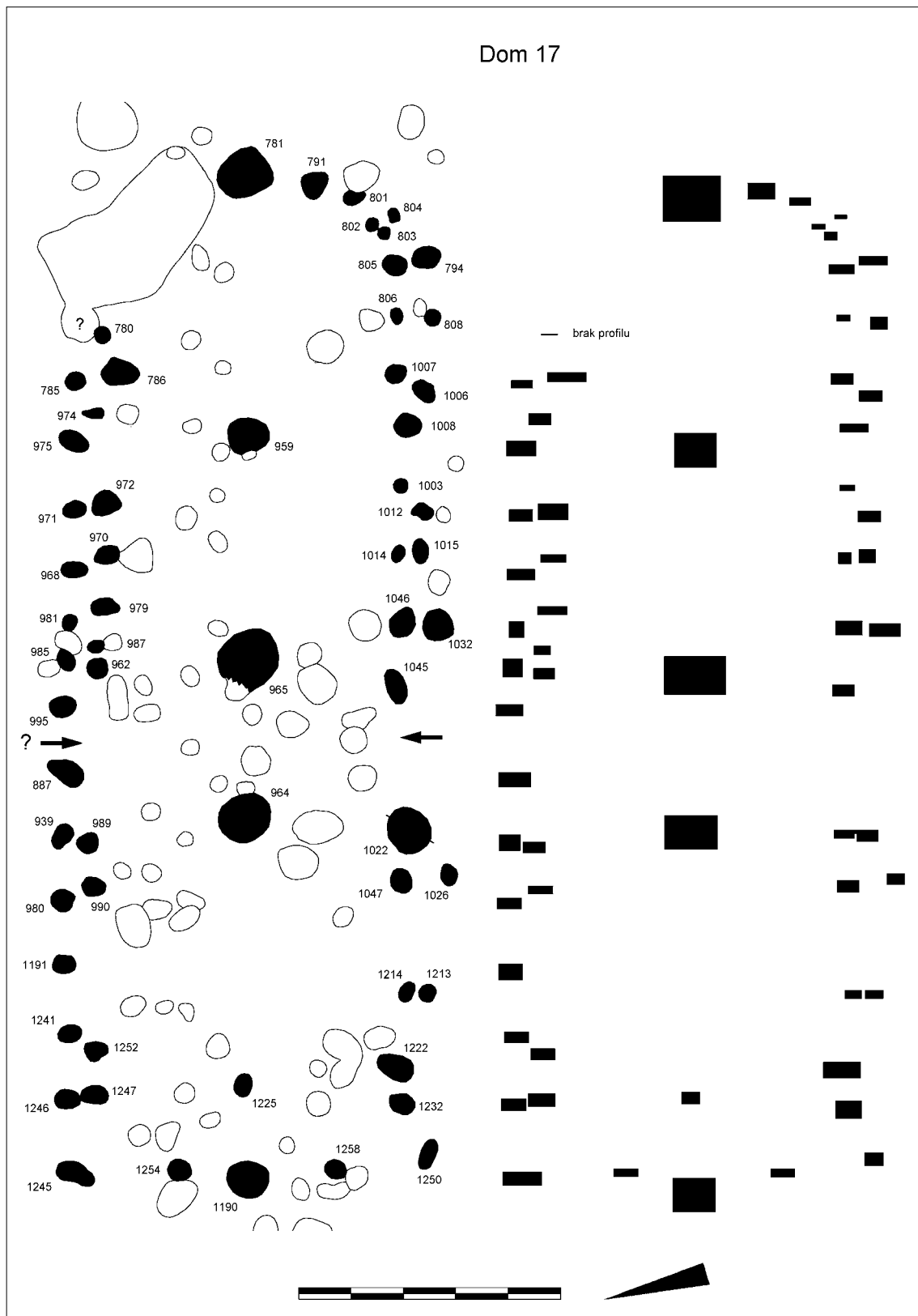
ABB. 15. Konarzewo, Haus 13. Fehlende Pfosten mit Stern gekennzeichnet

Ryc. 16. Konarzewo, dom nr 14. Brakujące słupy oznaczono za pomocą gwiazdki
 Abb. 16. Konarzewo, Haus 14. Fehlende Pfosten mit Stern gekennzeichnet

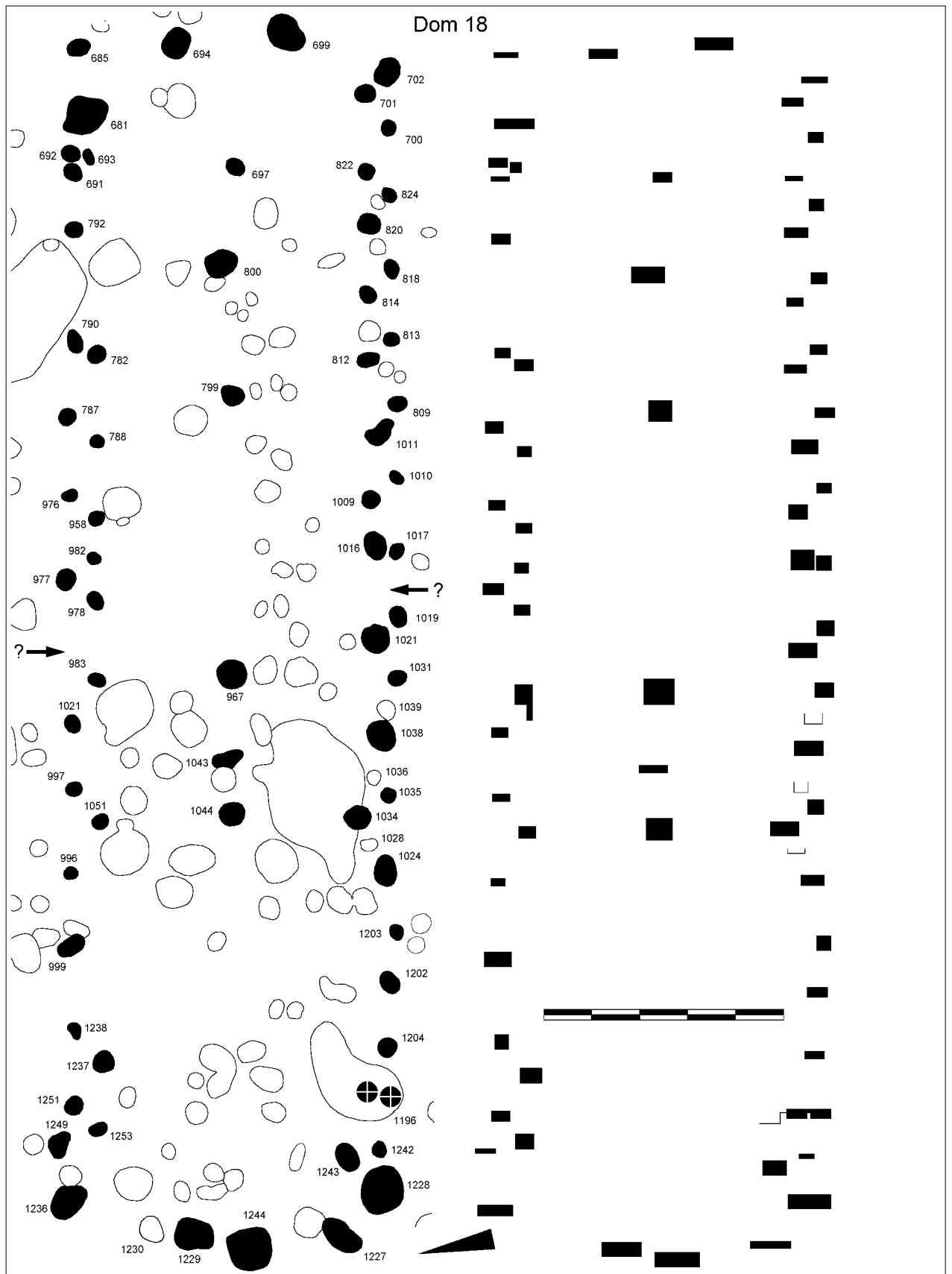

Ryc. 17. Konarzewo, dom nr 15. Brakujące słupy oznaczono za pomocą gwiazdki
 Abb. 17. Konarzewo, Haus 15. Fehlende Pfosten mit Stern gekennzeichnet

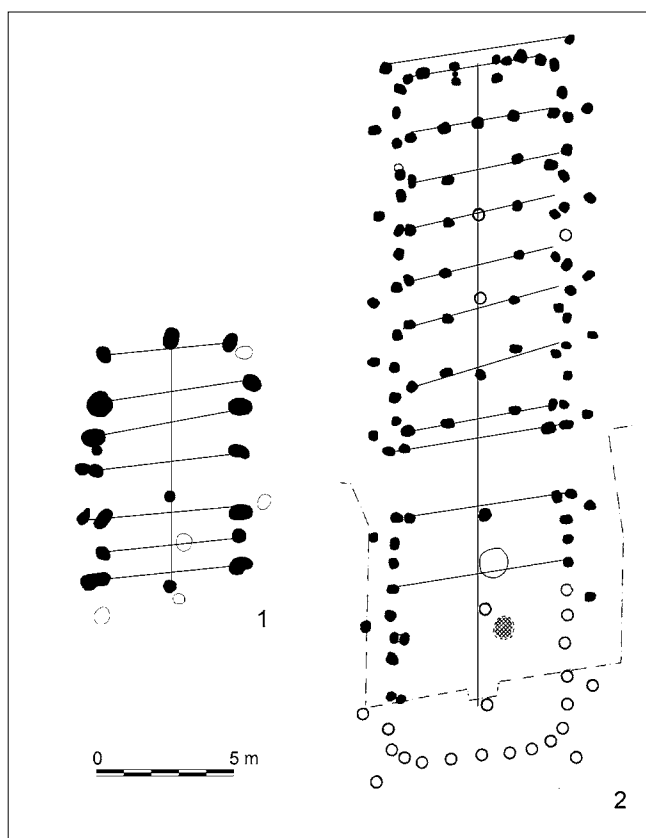

RYC. 18. Konarzewo, dom nr 17. Brakujące słupy oznaczono za pomocą gwiazdki

ABB. 18. Konarzewo, Haus 17. Fehlende Pfosten mit Stern gekennzeichnet

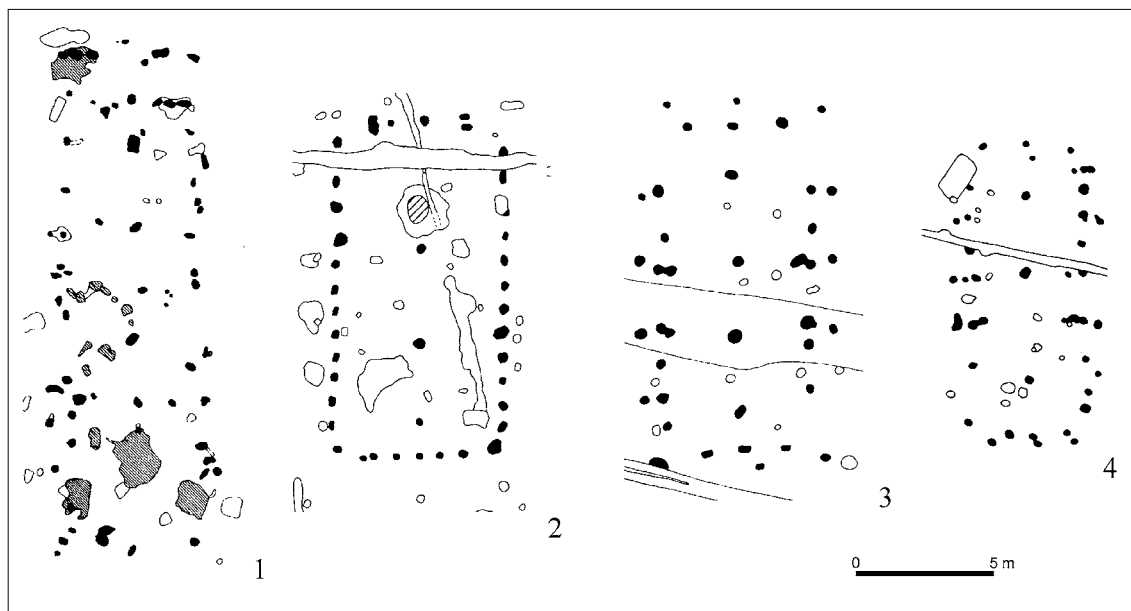

RYC. 19. Konarzewo, dom nr 18. Brakujące słupy oznaczono za pomocą gwiazdki
ABB. 19. Konarzewo, Haus 18. Fehlende Pfosten mit Stern gekennzeichnet

RYC. 20. Plan domu nr 6 z Konarzewa (1) oraz plan domu z Vreden, Westfalia (2). (2) wg Polenz 1985, ryc. 31

ABB. 20. Grundriss des Hauses Nr. 6 aus Konarzewo (1) und Grundriss des Hauses aus Vreden, Westfalen (2). (2) nach Polenz 1985, Abb. 31

RYC. 21. Długie domy dwunawowe z obszaru Barbaricum. 1 – Bramsche-Engter, dom VII, Dolna Saksonia, Niemcy (początek I w. n.e.) (wg Zehm 2008, ryc. 13); 2 – Backemoor, budynek nr 2, Dolna Saksonia, Niemcy (młodszy okres rzymski) (wg Busch-Hellwig 2007, tabl. 51); 3, 4 – Ussen/Oss, Noord-Brabant, dom nr 46 i 68, Holandia (epoka brązu/starszy okres żelaza) (wg Schinkel 1998, ryc. 207, 215)

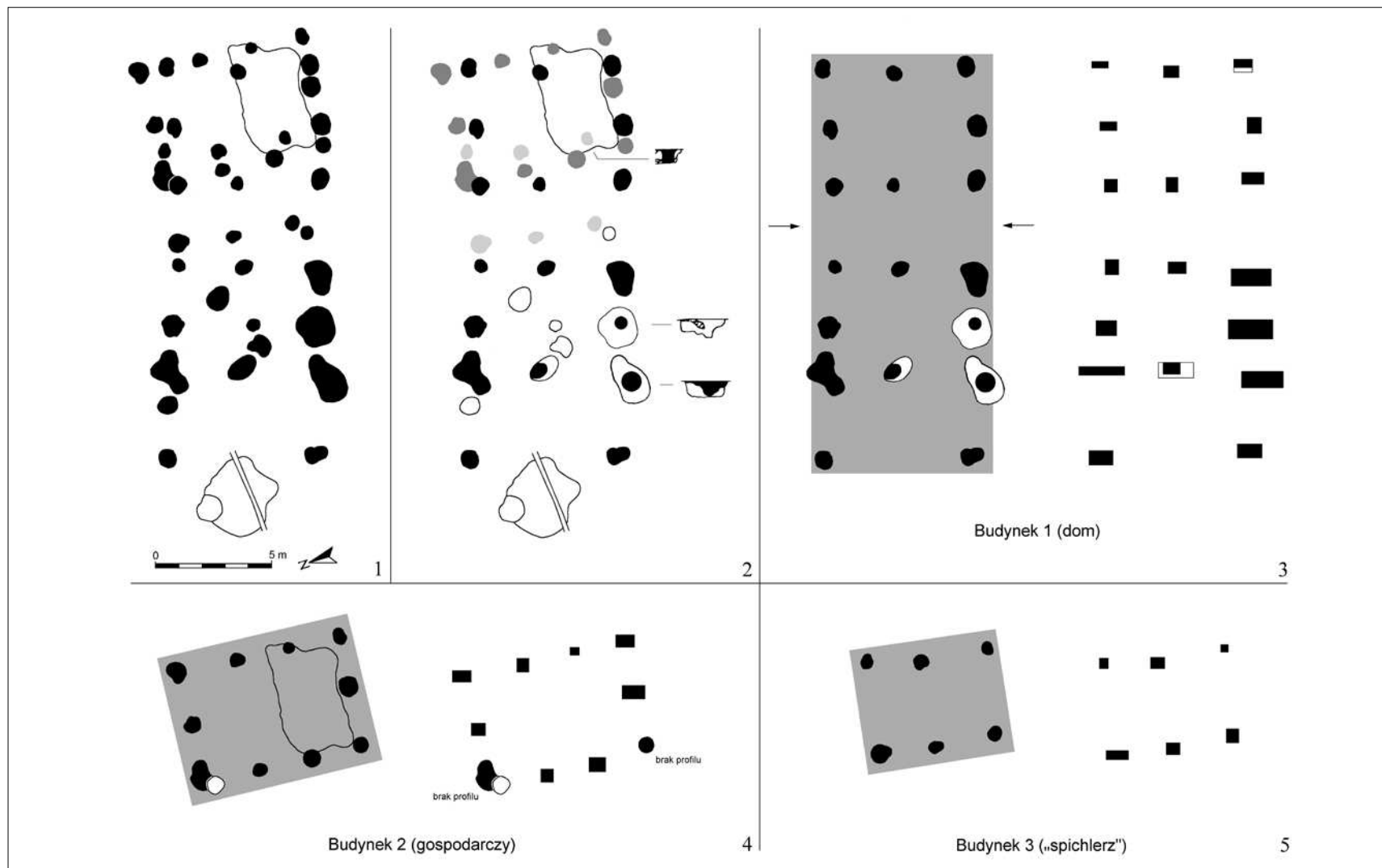
ABB. 21. Lange Zweischiff-Häuser aus Barbaricum. 1 – Bramsche-Engter, Haus VII, Niedersachsen, Deutschland (frühes 1. Jh. n. Ch.) (nach Zehm 2008); 2 – Backemoor, Gebäude 2, Niedersachsen, Deutschland (jüngere Römerzeit) (nach Busch-Hellwig 2007, Taf. 51); 3, 4 – Ussen/Oss, Noord-Brabant, Haus 46, 68, Holland (Bronzezeit/ältere Eisenzeit) (nach Schinkel 1998, Abb. 207, 215)

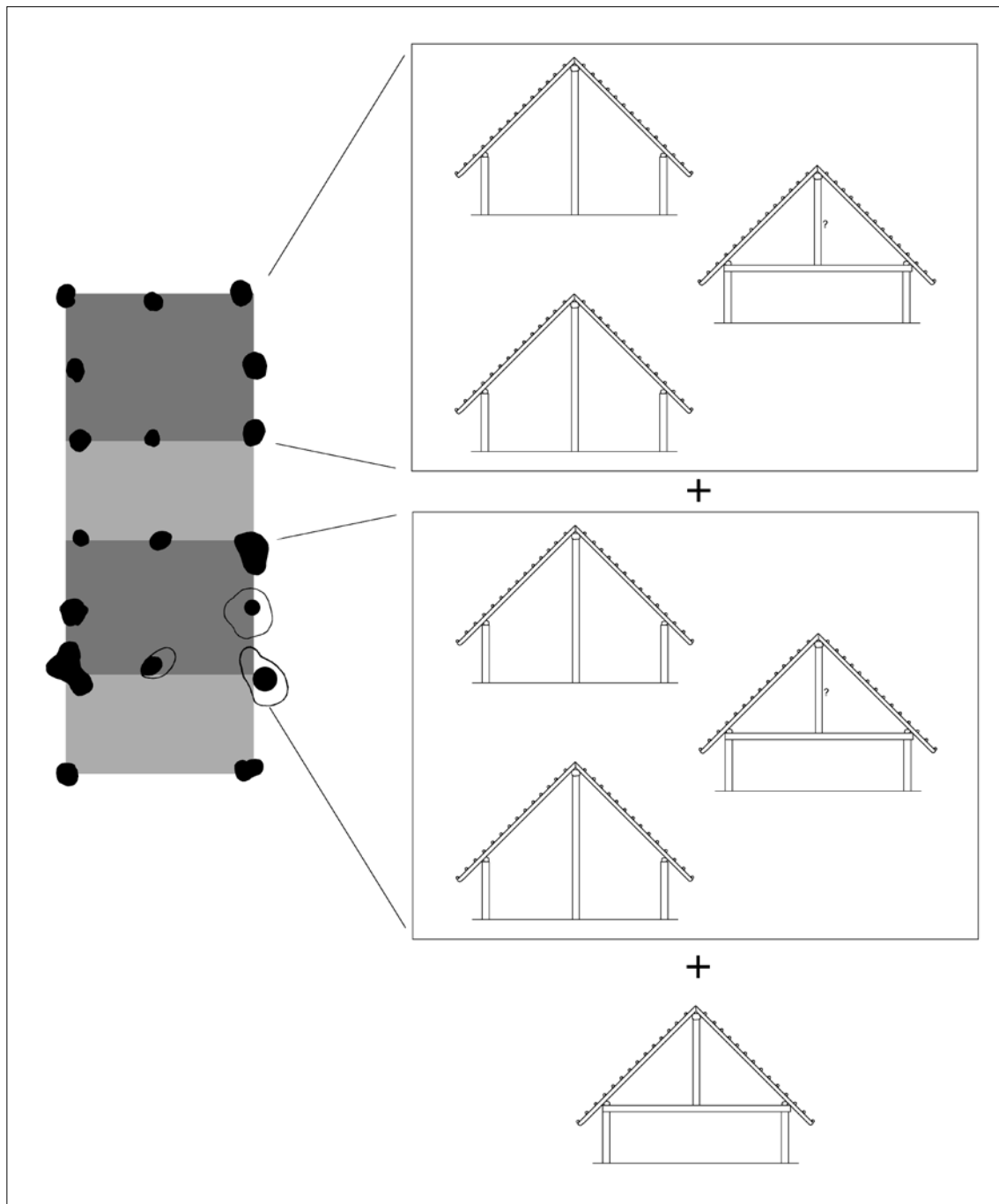
RYC. 22. Długie domy dwunawowe z osad późnorzymskich na Dolnych Łużycach. 1 – Tornow, Lkr. Oberspreewald-Lausitz, dom nr 49 (wg Herrmann 1973, ryc. 74, zmienione); 2, 3 – Göritz, Lkr. Oberspreewald-Lausitz, dom nr 14 i 1 (wg Berg-Hobohm 2004, tabl. 64, 70)

ABB. 22. Zweischiifige Langhäuser aus spätrömischen Siedlungen in Niederlausitz. 1 –Tornow, Lkr. Oberspreewald-Lausitz, Haus 49 (nach Herrmann 1973, Abb. 74, geändert); 2, 3 – Göritz, Lkr. Oberspreewald-Lausitz, Haus 14 i 1 (nach Berg-Hobohm 2004, Taf. 64, 70)

RYC. 23. Janków, gm. Piątek, woj. łódzkie. Plan części obiektów (1) oraz nowa interpretacja. (1) wg Jurkiewicz, Machajewski 2006, zmienione
ABB. 23. Janków, Gem. Piątek, Woi. Łódź. Teil der Objektgrundrisse (1) und neue Deutung (1) nach Jurkiewicz, Machajewski 2006, verändert)

RYC. 24. Janków, gm. Piątek, woj. łódzkie. Schemat konstrukcji długiego domu

ABB. 24. Janków, Gem. Piątek, Woi. Łódź. Schematische Darstellung Konstruktion Langhaus

